

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

46.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Dr. Miltényi Károly

ISSN 0236-736-X

Írták:
Csernák Józsefné
Pongrácz Tiborné
S. Molnár Edit

Lektorálta:
Cseh-Szombathy László

Készült: az Alfaprint Nyomdaipari Kiszövetkezetben
200 példányban
Felelős vezető: Barabás Gábor
Munkaszám: 307/92.

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOK MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST
1992/5

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS	7
AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA; FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK	11
1. Élettársi kapcsolatban élő nők néhány társadalmi, demográfiai jellemzője Magyarországon	11
2. Közvélemény-kutatás az élettársi kapcsolatokról	13
CSERNÁK JÓZSEFNÉ: ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK NÉHÁNY TÁRSADALMI, DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐJE MAGYARORSZÁGON	15
BEVEZETÉS	17
I. A HÁZASODÁSI VISZONYOK FŐBB JELLEMZŐI MA- GYARORSZÁGON	19
a) Első házasságkötések	19
b) Újraházasodások	20
c) Válások	21
d) Családi állapot szerinti összetétel	21
II. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT FOGALMA MAGYARORSZÁGON	25
a) Az élettársi kapcsolat néprajzi értelmezése	25
b) Az élettársi kapcsolat statisztikai fogalma	25
c) A nemzetközi összehasonlítás problémái	26
III. A VIZSGÁLAT FORRÁSAI	28
IV. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK ÉLETKORA ÉS CSALÁDI ÁLLAPOTA	31
a) Élettársi kapcsolat az első házasság előtt	32
b) Élettársi kapcsolat a házasság megszűnése után	35
V. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT SZEREPE A PÁRKAPCSOLATOK- BAN	39
VI. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK GYERMEKSZÁMA	41

VII. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE ÉS TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI CSOPORTJA	46
a) Iskolai végzettség	46
b) Az élettársi kapcsolatban élő nők társadalmi-foglalkozási csoportja	48

KÖVETKEZTETÉSEK	54
IRODALOM	56

PONGRÁCZ TIBORNÉ—S. MOLNÁR EDIT: KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOKRÓL	59
--	----

1. Ismeretek és hiedelmek az élettársi kapcsolatok gyakoriságáról, kialakulások okairól	61
2. Mi a javasolható életforma a házasságkötés előtt álló fiatalok számára? . .	64
3. A házasságon kívül született gyermekek helyzete	66
4. Előítéletek	67
MELLÉKLET	77

BEVEZETÉS

A nyugat-európai országokban korábban, Magyarországon inkább csak az elmúlt egy-két évtizedtől kezdve foglalkoznak intenzívebben a szakemberek — jogászok, szociológusok, demográfusok — az élettársi kapcsolatok problémáival. A szakirodalomban — de a szélesebb közvéleményben is — erősödik az a nézet, hogy a házasságkötések (első házasságok és újránházasságok) számának csökkenése, a házassági életkor későbbre tolódása, a válások számának és arányának növekedése a házasság intézményének bizonyosfajta visszatorzulását, "elavulását" jelzi. A családszociológusok ma többé-kevésbé egyetértenek abban, hogy az elmúlt negyedszázadban a családok szerkezetében és működésében bekövetkezett változások közt egyik leglényegesebb éppenséggel a törvényes házasságkötések mellőzése, s az ún. élettársi kapcsolatok térhódítása. Az élettársi kapcsolat, mint együttélési forma divatjának terjedése Magyarországon is tapasztalható.

Keveset tudunk azonban az élettársi kapcsolatok természetéről: keletkezésük körülményeiről, a partnerek összetételéről, továbbá a kapcsolatok stabilitásáról, időtartamáról. Pedig ezek az információk nélkülözhetetlenek lennének, mivel ma még nem csak a közvéleményre, de a hivatalos megítélésre is gyakran az ellentmondásosság jellemző. A nézetek egyik része szerint a hivatalos, jogi kötöttségek nélküli párkapcsolatok — mivel bennük kizárólag a két fél egymás iránti érzelmi dominálnak — stabilabbak (vannak például tapasztalatok arról, hogy az olyan házasságok, amelyek megkötését a férj és a feleség hosszabb ideig tartó együttélése előzte meg, kevésbé bomlanak fel). Más nézetek viszont éppen azt hangsúlyozzák, hogy a házasságkötés elkerülése inkább a kapcsolat felelőtlenebb kezelésére indítja az érintetteket. Különböző — támogató vagy ellenző — véleményeket válthat ki, ha a megítélés alapja az, hogy vajon milyen befolyást gyakorol az élettársi kapcsolatok terjedése a termékenységre, illetve miként alakul a gyermekek helyzete, ha szülei nem kötnek házasságot. A probléma ellentmondásos megítélés módja is szerepet játszik abban, hogy jelenleg az élettársi kapcsolatok (és a belőlük származó gyermekek) szociálpolitikai, családjogi vagy polgári jogi kezelése még nem tekinthető egyértelműen megoldottnak.

A kérdés sokféle — jogi, családszociológiai, szociálpolitikai — elágazása mellett a demográfusokat természetesen az érdekli: ha valóban terjed a házasságon kívüli együttélések e formája, milyen életkorú és családi állapotú népességet érint ez elsősorban, mennyire tartós kapcsolatokról van szó, s hogy miként hat ez más demográfiai folyamatokra és jelenségekre (mindenekelőtt a házassági mozgalomra és a termékenységre). E kérdések tisztázása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az élettársi kapcsolat szociális vagy jogi vonatkozásait a társadalom intézményei megfelelően kezeljék. A válaszadást azonban sokféle körülmény nehezíti. Az egyik alapvető probléma, hogy az élettársi kapcsolatok demográfiai paramétereiről nem rendelkezünk igazán megbízható ismeretekkel, mivel mind a hivatalos — népszámlálási — statisztikák, mind pedig a reprezentatív mintavételen alapuló adatfelvételek csupán a bevallásra támaszkodhatnak. Ennek hitelességét mind definíciós, mind pedig a bevallással összefüggő nehézségek csökkentik. Ez a két — különböző természetű — akadály egymással is összefügg.

BEVEZETÉS

Bármennyire is megfelel egy férfi és egy nő együttélési formája valamiféle, elméletileg kielégítőnek tűnő ismérvnek (pl. az élettársak közös lakásban laknak, közös háztartásban élnek), ha kapcsolatukat *ők maguk* nem tartják "élettársi"-nak, az adatfelvétel sem nevezheti annak. Más oldalról — különösen a hazai lakásviszonyok ismeretében — adott esetben egymás közötti viszonyát akár élettársi kapcsolatként éli/élheti meg egy férfi és egy nő akkor is, ha nem közös lakásban laknak, vagy akár külön gazdálkodnak. Ami magát a "bevallást" illeti: a házasságon kívüli együttélés során az érintettek különbözőképpen lehetnek motíváltak viszonyuk deklarálásában: érdekelték lehetnek ebben, ha az számukra kedvező (pl. jogi előnyök származnak abból, ha az élettársi kapcsolat hivatalosan is elismert), de akár ennek elleplezésében is (pl. ha a környezet elítélésétől tartanak). Külföldi — pl. svédországi — tapasztalatok arra utalnak, hogy retrospektív kérdések alkalmával a nők készségesebben ismerik el, ha valaha élettársi kapcsolatban éltek, míg a férfiak ugyanezt a kapcsolatot csupán rövidebb-hosszabb ideig tartó viszonynak, "kalandnak" minősítik. Mindezen problémák azt valószínűsítik, hogy az élettársi kapcsolatok aránya többnyire valamivel nagyobb lehet a bevallottnál. A tényleges arányokra egyébként indirekt módon is következtetni lehet, pl. a házasságkötések (mind az első-, mind az újrakházasságok) számának csökkenéséből, a válási arányszám növekedéséből, valamint a nem házas termékenység alakulásából.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete hosszabb ideje foglalkozik a házassági mozgalomban, illetve a családi életben bekövetkezett változások e típusával, társadalmi-demográfiai természetének jellemzésével. A házasságok és válások alakulásával foglalkozó kutatások, a termékenység és a családi állapot összefüggéseit feltáró elemzések alapján egyértelműen igazolható, hogy az első házasságok megkötését gyakran tartós párkapcsolatok előzik meg, illetve a házasságok megszűnését — legalábbis az elvált vagy özvegy családi állapotban szülő (vagyis propagatív életkorú) nők esetében — viszonylag tartósabb párkapcsolat követi. Az elemzésekre természetesen a népszámlálási statisztika is módot ad, amelynek kérdőívén szerepel az az adat, hogy a számbavett személyek élettársi relációban élnek-e vagy sem. Ez utóbbi az élettársi kapcsolatok bizonyosfokú terjedését valószínűsíti hazánkban.

Az elmúlt években szerény lehetőségek arra is nyíltak, hogy az élettársi kapcsolatok természetét reprezentatív adatfelvételek keretei között figyeljük meg. Így például a serdülőkorú terhességekkel és élveszülésekkel kapcsolatos vizsgálat-sorozat feltárta, hogy a 17 éves vagy fiatalabb életkorban történt élveszülések egy része a serdülőkorú lányok igen korai életkorban létesített, tartós élettársi kapcsolataiból származik. Az ún. sokgyermekes családok összetételének vizsgálata részletesen elemezte az átlagosnál több gyermeket szülő anyák házasság-, illetve élettársi kapcsolat-történetét is.

A demográfiai kutatásokat az elmúlt évben, 1991-ben egy lakossági közvélemény-kutatással egészítettük ki. Ennek során azt vizsgáltuk: vajon érzékeli-e a közvélemény is az élettársi kapcsolatot, mint életforma terjedését; a tapasztalatok szerint milyen életkorú, milyen családi állapotú csoportokat érint ez elsősorban; hogyan ítélik meg napjainkban a törvényes házasságkötés nélküli, tartós együttéléseket, illetve az ilyen kapcsolatokból származó gyermekek helyzetét. Feltételezhető ugyanis, hogy az objektív lezajló történések és ezek környezeti, a közvélemény által történő megítélése kölcsönösen hatnak egymásra. A közvélemény mindinkább elfogadóvá, toleránssá válik az élettársi kapcsolatok terjedését tapasztalva. De akik ezt az életformát választják, maguk is megerősítve látják döntésüket akkor, ha egyre

BEVEZETÉS

kevésbé érzékelik az emberek elítélését. Így ez is kedvező talajt teremt ahhoz, hogy többen válasszák a partnerkapcsolatnak ezt a formáját.

Kiadványunk első részében egy újonnan elkészült demográfiai kutatás eredményeit mutatjuk be, amely a propagatív életkorú női népességben belül elemzi az élettársi kapcsolatban élők összetételét.

A második rész a közvélemény-kutatás eredményeit foglalja össze.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA; FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

1. Élettársi kapcsolatban élő nők néhány társadalmi, demográfiai jellemzője Magyarországon

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben végzett vizsgálat az 1984. évi mikrocenzus alkalmával regisztrált élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők demográfiai adatait dolgozta fel. Az időbeli változások megállapítása részben az 1970. évi népszámlálás, részben az 1990. évi népszámlálás rendelkezésre álló adatai alapján történt.

A vizsgálatnak több célja volt. Így többek között tisztázni szeretttük volna, hogy a házasodási kedv hosszabb ideje megfigyelhető csökkenése összefüggésbe hozható-e az élettársi kapcsolatok népszerűbbé válásával. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a statisztikailag regisztrált élettársi kapcsolatban élők demográfiai jellemzői mutatnak-e olyan különleges jegyeket, amelyek esetleg életkörülményeikre is kiható módon sajátossá teszik helyzetüket az 1980-as évtized reprodukzív korú női népességében. Végül, de nem utolsó sorban a vizsgálatról azt is vártuk, hogy ráirányítja a figyelmet a hazai családi viszonyok — társadalmi és demográfiai szempontból egyaránt lényeges — újabb változásaira.

A vizsgálat eredményeinek értelmezésénél figyelembe kell venni azt, hogy a statisztikai megfigyelés csak azokat ölelte fel, akik közös háztartásban élettársi kapcsolatban együttélőnek vallották magukat. A statisztikai számbavétel alapján tehát a ténylegesen élettársi kapcsolatban élőknek csak egy részét lehetett vizsgálni. Ily módon a vizsgálat megállapításai nem feltétlenül terjeszthetők ki az élettársi kapcsolatok egyéb formáira (például külön lakás fenntartása melletti "együttjáráson", "látogatáson" alapuló kapcsolatok), amelyeknek elterjedtségéről és sajátosságairól egyelőre nem rendelkezünk megfelelő ismeretekkel.

A vizsgálat alapján az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők demográfiai jellemzőiről a következő főbb megállapítások tehetők:

Magyarországon az élettársi kapcsolatban élő nők száma és aránya az elmúlt két évtizedben radikálisan emelkedett. A növekedés elsősorban annak köszönhető, hogy a nők minden korcsoportjában jelentősen gyakoribbá váltak az élettársi kapcsolatok. Az élettársukkal közös háztartásban élő magyar nők életkor és családi állapot szerinti összetétele azonban jelentősen eltér a "nyugati mintától". Egyrészt Magyarországon a párkapcsolatnak ez a formája elsősorban nem a legfiatalabbakat jellemzi, másrészt lényegesen gyakoribb a valaha házasságban éltek körében, mint azoknál, akik még sohasem kötöttek házasságot.

Az élettársi kapcsolatok ritkább előfordulása a még soha nem házasodott fiatalok körében valószínűleg arra is visszavezethető, hogy a krónikus lakáshiány miatt Magyarországon a fiatalok számára aligha adott a lehetőség az első házasságkötést megelőző, ún. próbaházasság jellegű élettársi kapcsolatok megteremtésére. Erre utal közvetve az a tény is, hogy nemcsak az 1984. évi mikrocenzus idején, de a népszámlálási adatok szerint még 1990-ben is a nőtlen, illetve hajadon fiatal felnőttek döntő többsége "gyermeki" státusban a szülői családban élt.

A "hivatalos" családi állapotot figyelembe véve az élettársi kapcsolatok leggyakoribbak az elvált nők körében. 1990-ben átlagosan már minden ötödik 15—49 éves elvált nő élettársi kapcsolatban élt. Minthogy az élettársi kapcsolat statisztikai fogalma a közös lakás fenntartá-

ÖSSZEFOGLALÁS

sához kötődik, voltaképpen nem meglepő, hogy azok, akiket a mikrocenzusban, illetve a népszámlálásnál élettársként regisztráltak, elsősorban a valaha házások és így feltehetően valamilyen formában lakással is rendelkezők közül kerülnek ki.

Annak ellenére, hogy 1970 óta az élettársi kapcsolatok terjedése a hajadonoknál volt a legjelentősebb, összességében azt mondhatjuk, hogy az 1990-es évek elejére is domináns maradt Magyarországon az élettársi kapcsolatoknak az a vonása, hogy a családi életnek ezt a formáját elsősorban a már valaha házasságban élt özvegy és elvált nők választják. Ez egy másik nézőpontból azt is jelenti, hogy Magyarországon a valaha házások élettársi kapcsolatainak gyakoribbá válását az újraházasodások visszaesésében meghatározó jelentőségű tényezőnek tekinthetjük.

Bár nemzetközi összehasonlításban az élettársi kapcsolatok súlya ma még nem jelentős Magyarországon, az elmúlt években az élettársi kapcsolatok aránya az összes (házas és nem-házas) párkapcsolaton belül jelentősen megnövekedett. Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy az élettársi kapcsolatok terjedése látszólag eddig még nem ellensúlyozta a házasságok visszaeséséből, illetve a házasságok felbomlásából származó veszteségeket. Magyarországon 1990-ben a házas és nem házas párkapcsolatban élők együttes aránya minden korcsoportban alacsonyabb volt, mint akár 1970-ben, akár 1984-ben. Mivel a statisztikai adatok csak a magukat élettársnak valló, közös háztartásban együttélőket tartalmazzák, ez a következtetés némi fenntartást igényel.

Az élettársi kapcsolatok iránt a demográfusok részéről megnyilvánuló érdeklődés egyik oka az, hogy a tapasztalatok szerint az élettársi kapcsolatban élők rendszerint tartózkodnak a gyermekvállalástól és így az ilyen kapcsolatok terjedése nemcsak a házasságkötések alakulásában, hanem a gyermekek megszületésének időzítésében is következményekkel jár. Az 1984. évi mikrocenzus alkalmával megkérdezett élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszámának fogalmi meghatározása (élveszületett és életben levő gyermek) ugyan nem tette lehetővé az adott élettársi kapcsolatból származó gyermekek számának megállapítását, de a vizsgálat eredményei ebben a tekintetben is nyújtottak néhány hasznos információt.

Az 1984. évi mikrocenzus adataiból készült számítások szerint Magyarországon az élettársi kapcsolatban élő nők többsége gyermekes: 80 százalékuknak egy vagy több életben levő gyermeke volt a felvétel idején.

A gyermektelen és gyermekes nők élettársi kapcsolatainak gyakoriságát a nők családi állapotával összevetve kitűnt, hogy az élettársi kapcsolatok előfordulása leggyakoribb az olyan hajadonok körében, akiknek egy vagy több gyermeke is van. Ez azonban valószínűleg azzal is magyarázható, hogy elsősorban az élettársi kapcsolatban élő hajadonok szülnék gyermeket és válnak ekképpen gyermekessé. Ritkább az élettársi kapcsolat fenntartása a gyermekes özvegyek és elváltak körében, de még így is meghaladja a gyermektelenekét.

Az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszám szerinti összetételének másik figyelemre méltó vonása az, hogy a gyermekszámmal nő az élettársi kapcsolatban élés gyakorisága. Így például, míg az egygyermekes hajadonoknak egynegyede, a kétgyermekeseknek több mint a fele, a háromgyermekeseknek pedig közel kétharmada élt élettársi kapcsolatban. Hasonló tendencia figyelhető meg az élettársi kapcsolatban élő özvegy és elvált nőknél is.

A gyermekes élettársi kapcsolatban élők magas arányából arra következtethetünk, hogy Magyarországon az együttéléssel egybekötött élettársi kapcsolatok döntő hányadában olyan családformáról van szó, amely bizonyos tekintetben a házassággal létrejött családokhoz

hasonló funkciókat lát el. Az ilyen családok helyzete azonban annyiban mindenképpen sajátosnak mondható, hogy egy részükben feltehetően nem az élettársak közös gyermekéről/gyermekeiről van szó. Különösen áll ez az élettársi kapcsolatban élő özvegy és elvált nőkre, akiknél nagyobb a valószínűsége annak, hogy az előző házasságból származó gyermekük/gyermekük vannak. Az élettársi kapcsolatban élő elvált nők magasabb gyermekszáma sokkal inkább a korábbi házasságból származó gyermekek számát jellemzi, mint a fennálló élettársi kapcsolat termékenységét.

A különböző országokban folytatott vizsgálatokból általánosságban arra lehet következtetni, hogy az élettársi kapcsolatban élőket magasabb iskolai végzettség és magasabb társadalmi réteg jellemzi. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy mindkét tekintetben az élettársi kapcsolatban élők között családi állapotuk szerint is vannak lényeges különbségek.

Magyarországon az élettársi kapcsolatban élő nők iskolai végzettség és társadalmi, foglalkozási csoport szerinti összetétele sajátos jellegzetességeket mutat: az iskolai végzettség, illetve a társadalmi réteg emelkedésével csökken az együttéléses élettársi kapcsolatok gyakorisága. Az élettársi kapcsolatban élő nők foglalkozás szerinti vizsgálata eredményezte a magyar helyzet specialitásának talán legfontosabb mutatóját: Magyarországon az élettársi kapcsolatban élő nők 80 százaléka fizikai foglalkozású. Ugyancsak megállapítható, hogy a nagyobb gyermekszámmal a nő alacsonyabb foglalkozási státusa jár együtt. Az élettársi kapcsolatok alacsonyabb gyakorisága a szellemi foglalkozásúak különböző csoportjaiban természetesen nem feltétlenül felel meg a valóságos helyzetnek. Feltételezhető ugyanis, hogy a legmagasabbban kvalifikáltak körében gyakoribb az az eset, amikor a partnerek nem élnek egy fedél alatt. Emellett talán gyakrabban fordulhat elő az is, hogy nem valják be az élettársi kapcsolatot.

Az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők társadalmi, demográfiai jellemzői összességükben arra utalnak, hogy az érintettek többsége a magyar népességben korábban sem teljesen ismeretlen olyan együttélést folytat, amely a kapcsolatot "házasságszerűvé" teszi, de annak joghatásai nélkül. Az élettársi kapcsolatban élők gyermekszáma és társadalmi rétege ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy többségükben valószínűleg a gazdasági nehézségek nagyobb kockázatának kitett népességcsoportokat gyarapítják. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy az élettársi kapcsolatok újabb alakulásának sajátosságai azt sejtetik, hogy a házassággal kapcsolatos felfogás is változóban van Magyarországon.

2. Közvélemény-kutatás az élettársi kapcsolatokról

A Népeségtudományi Kutató Intézet élettársi kapcsolatokkal foglalkozó kutatásai az elmúlt évben egy lakossági közvélemény-kutatással egészültek ki, melynek célja az volt, hogy megismerjük: érzékelik-e az emberek az élettársi kapcsolatok terjedését, s ha igen, miként fogadja ezt a közvélemény.

Az emberek túlnyomó többsége, 80 százaléka úgy tapasztalja, hogy a nem törvényesített együttélések száma az utóbbi években növekedett. Közel 50% gondolja, hogy ez a szám ma "túlságosan sok" vagy "elég sok" — az így vélekedők elsősorban az idősebb korosztályokból, az alacsonyan iskolázottak, illetve a fizikai foglalkozásúak közül kerülnek ki. A fiatalabbak és az iskolázottabbak elfogatható mértékűnek tartják e párkapcsolatok arányát.

A közvélemény az élettársi kapcsolatokat elsősorban nem morális oldalról, hanem a racionális megfontolások szemszögéből közelíti meg: a vélemények szerint főképp a rosszul sikerült házasság utáni óvatosabb "újrakezdés", valamint az időskori önállóság, anyagi biztonság feladása miatti aggodalom vezeti az érintetteket arra, hogy újabb kapcsolataikat a törvény által ne véglegesítsék. Elég sokan gondolnak azonban arra is, hogy ezen életforma terjedésében szerepe van a törvényszabályozás egyedülállókat előnyben részesítő hatásának, a házasság értéke csökkenésének, de valamelyest még a divatkövetésnek is. A többség úgy gondolja: ma főképp az elváltak lépnek élettársi kapcsolatba. A kérdezetteknek csak mintegy egynegyede véli azt, hogy a törvény által nem szentesített együttélés a házasságkötés előtt álló fiatalok körében népszerű életforma.

A közvélemény egyértelműen házasságpárti, még akkor is, ha ezen belül a vélemények erősen megoszlanak aközött: együtt éljen-e egy fiatal pár valamennyi ideig már a házasságkötés előtt is, vagy sem. A középiskolát, főiskolát, egyetemet végzettek, valamint a 30 évesnél fiatalabbak az átlagosnál jobban támogatják a próbaházasság gyakorlatát: ha egy fiatal, még házasságkötés előtt álló férfi vagy nő tanácsot kérne tőlük, ezt javasolnák. E tekintetben nem tesznek különbséget aközött, hogy férfinek vagy nőnek adják-e ezt a tanácsot.

Szigorúbban ítélik meg az emberek a gyermek helyzetét: 80% fontosnak tartja, hogy az élettársi kapcsolatból származó gyermekek — legalább akkorra, amikor megszületnek — már jogilag is szilárd alapokon nyugvó párkapcsolatba, házasságba kerüljenek. Nem lekicsinylendő azonban az a — lakosság egyötödét képviselő — csoport attitűdje sem, mely szerint mindegy, hogy egy gyermek a szülők házasságában, vagy élettársi kapcsolatában születik meg. Ez a vélemény az átlagosnál gyakoribb az élettársi kapcsolatban élők, valamint a nőtlenek/hajadonok és az elváltak körében.

Az élettársi kapcsolatokról kialakult előítéleteket vizsgálva megállapítható, hogy a mai magyar közgondokodásra egyáltalán nem jellemző ezen életforma erkölcsi elítélése, felelőtlenységnek minősítése. A többség éppenséggel jogosultnak érzi, hogy a törvények és jogszabályok ugyanolyan támogatásban részesítsék az élettársi kapcsolatokra épülő családokat is, mint a házasságon alapulókat. Egyes rétegekben — így például az alacsonyan iskolázottak, az idősebb korúak, illetve a legbuzgóbb hívők körében — mégis az átlagosnál többen vannak, akik erkölcsi szempontból nem tartják elfogadhatónak a házasság mellőzését. Tudott, hogy e rétegek más kérdésekben is hagyományosabban, mai szemmel nézve szigorúbb magatartási normák szerint gondolkoznak. Az a tény, hogy az elemzésekben alkalmazott más társadalmi-demográfiai változók (pl. a nem, a lakóhely, a foglalkozás) nem, vagy csak kevésbé differenciálták a véleményeket, arra vall, hogy az előítéletek megléte mindenekelőtt az eltérő kulturális szint függvénye.

Elemzéseinkkel jól elkülöníthetőnek bizonyult kétfajta gondolkodásmód. Az egyik típus az élettársi kapcsolatokat kizárólag az érintett felek magánéletének anyagi és érzelmi biztonsága szemszögéből mérlegeli. De létezik egy olyan, praktikus-pragmatikus megközelítésmód is, amely az élettársi kapcsolatoknak inkább társadalmi összefüggéseit, hatásait tartja fontosnak. Bármelyik alapállásból is mondanak ítéletet az emberek, az magában foglalhat pártoló és ellenző attitűdöket. Az azonban nem kétséges, hogy ma Magyarországon a közgondolkodás, a környezet megítélése nem gördít különösebb akadályokat az élettársi kapcsolat, mint életforma további terjedése elé.

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

**ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK NÉHÁNY TÁRSADALMI,
DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐJE MAGYARORSZÁGON**

BEVEZETÉS

Ha röviden akarnánk összefoglalni az európai népességekben az elmúlt másfél-két évtizedben bekövetkezett demográfiai változások lényegét, akkor aligha kétséges, hogy az első helyek egyikén a házassági viszonyok átalakulását kellene megemlítenünk. A 1960-as évek vége, de még inkább az 1970-es évek eleje óta Európa-szerte mind a házasságokban, mind a házasságok megszűnésében figyelemre méltó változások történtek, így többek között jelentősen hanyatlott a házassági kedv, nőtt a házasságkötési életkor, ugyanakkor a válás, mint a házastársi kapcsolat megszüntetésének eszköze széleskörűen elfogadottá vált.

A házasságot érintő demográfiai változások iránt az elmúlt években nagy érdeklődés nyilvánult meg a társadalomkutatók, főként szociológusok és demográfusok részéről. Ennek egyik oka valószínűleg abban keresendő, hogy az említett folyamatokkal egyidejűleg olyan jelenségek is felléptek, amelyek azt sejtetik, hogy többről van szó, mint a házassági mozgalomban gyakran előforduló időszakos hullámzásokról, fluktuációkról. E jelenségek egyike az élettársi kapcsolatok terjedése.

A nem legalizált párkapcsolatok népszerűbbé válása az 1960-as évek második felében az észak-európai országokban kezdődött és az 1970-es évek végére, mint a házasság kötöttségeitől mentes, újfajta életstílus már Nyugat-Európa számos országában tért hódított. Demográfiai szempontból e jelenségnek két lényeges sajátossága van. Egyrészt jelenleg úgy tűnik, hogy az együttélésnek ezt a formáját elsősorban a fiatalok választják. Másrészt, az ilyen házasság-szerű, de jogilag nem szentesített kapcsolatban élők rendszerint nem vállalnak gyermeket (*Roussel, 1978, Blanc, 1984, Leridon, 1990b*). Ebben a tekintetben Észak-Európa, mindenekelőtt Svédország és Dánia, ahol a gyermekek igen nagy hányada (több mint 40 százaléka) házasságon kívül születik, inkább szabályt erősítő kivételnek tekinthető.

Az élettársi kapcsolatok terjedésének társadalmi, demográfiai hatásait illetően eléggé megoszlanak a vélemények. Radikális álláspontok szerint a házasságon kívüli párkapcsolatok növekvő népszerűsége a házassághoz fűződő értékek és normák változását jelzi és egy olyan társadalom irányába mutat, ahol a házasság többé nem tölt be domináns szerepet a nemek közötti kapcsolatok rendezésében (*Lesthaeghe, 1983, Schulz, 1985, Hoffmann-Nowotny, 1987*). Még ha nehezen is képzelhető el ez a végkifejlet, annyi bizonyos, hogy a népesség családi és háztartási jellemzőinek vizsgálatában ma már nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a hagyományosan, házassággal létrejött családok mellett szaporodóban vannak egyéb, kötetlenebb együttélésen alapuló családformák is. Ehhez hozzátehetjük azt, hogy az elmúlt két évtizedben a családformákban általában véve is jelentős pluralizálódás következett be. Így például az első házasságukban élő szülőket és gyermekeiket magában foglaló hagyományos család mellett a válások elterjedésének egyik "melléktermékeként" megnőtt az egyszülős családok aránya, az újr házasságok terhódításával gyakoribbá váltak az ún. rekonstruált családok, amelyekben már a családi életciklus megkezdésekor a felek egyikének vagy mindkét félnek az előző házasságából származó, az új házasságba magával vitt egy vagy több gyermeke is van (*Cherlin, 1978*).

Az élettársi kapcsolatok terjedése a hagyományostól eltérő, új típusú családformák arányát növeli a népességben és feltehető, hogy ez a jelenség makrotársadalmi szinten a családok és háztartások társadalmi, demográfiai jellemzőinek további differenciálódásával jár. Nagyon valószínű ugyanis, hogy a különböző családformák — így az élettársi kapcsolaton alapulók is — eltérő életkörülményeket, életvitelt jelentenek a családtagok számára. Ugyanakkor a társadalom szempontjából az sem közömbös, hogy a családformák pluralizálódása a megnövekedett társadalmi jólét választási lehetőségeinek kibővülését jelzi-e, avagy a gazdasági nehézségek nagyobb kockázatának kitett, bizonytalan helyzetű családok szaporodását rejti magában. Úgy gondolom, ebben a tekintetben az élettársi kapcsolatok magyarországi alakulása különösképpen figyelmet érdemel.

I. A HÁZASODÁSI VISZONYOK FŐBB JELLEMZŐI MAGYARORSZÁGON

a) Első házasságkötések

Mínthogy az élettársi kapcsolatok alakulásában társadalmi szinten rendszerint a házasság mint intézmény értékelése is kifejeződik, a magyarországi helyzet megértéséhez célszerűnek tűnik először röviden összefoglalni a házasságot érintő főbb demográfiai folyamatok lényeges vonásait (1. tábla).

1. Teljes első házasságkötési, újránházasodási és válási arányszámok Magyarországon 1950—1989

Év	Teljes első házasságkötési arányszám ¹		Teljes újránházasodási arányszám ²		Teljes válási arányszám ³
	1000				
	férfira	nőre	elvált férfira	elvált nőre	házasságra
1950—1954	1159	1118	134
1955—1959	1097	1093	182
1960—1964	956	941	758 ⁴	672 ⁴	197
1965—1969	1014	988	733	683	234
1970—1974	959	945	665	625	261
1975—1979	875	976	616	590	286
1980—1984	769	866	535	532	308
1985—1989	758	791	477	474	323
1985	784	841	513	512	333
1986	791	831	501	506	340
1987	728	763	449	443	350
1988	734	753	470	465	286
1989	754	769	450	446	304

¹Az első házasságkötési arányszámok összege, amely azt mutatja meg, hogy 1000 férfi/nő közül átlagosan hányan kötnek meg első házasságukat, ha ugyanolyan gyakorisággal házasodnának, mint az adott évben először házasulók tették 15 és 49 éves koruk között.

²A válás óta eltelt 0—19 éves időtartam alapján számított újránházasodási arányszámok összege, amely azt mutatja meg, hogy 1000 elvált férfi/nő közül átlagosan hányan kötnek újra házasságot, ha a válás után ugyanolyan gyakorisággal házasodnának, mint az adott évben újránházasodó elváltak tették.

³A házasságtartam szerint számított válási arányszámok összege 1000 házasságra. Azt fejezi ki, hogy 1000 házasságból átlagosan hány végződik válással, ha a házaspárok ugyanolyan gyakorisággal válnának el, mint ahogyan azt az adott évben, 0—34 évvel korábban házasodottak tették.

⁴1962—1964 átlaga.

Forrás: Számítások a Demográfiai Évkönyv évfolyamaiban közölt adatok alapján (KSH, 1955—1989).

Magyarországon nagyjából az 1980-as évek eleje óta egyre több jel mutat arra, hogy változóban vannak a házassági szokások. Amint azt a házassági viszonyok alakulásának összefoglaló mutatói szemléltetik, a házasságkötésekben az 1970-es évek közepén keletkezett jelentős hullám óta radikális visszaesés következett be. A fellendülés elősorban az 1973-ban és 1974-ben kampányszerűen hozott népesedés- és családpolitikai intézkedések hatására jött létre és mindössze két-három évig tartott (Csernák, 1984). A házassági kedv megcsappanása

az 1970-es évek végefelé először a férfiaknál, majd az 1980-as évek elejétől a nőknél is feltűnővé vált. Habár az 1980-as évek végére elmélyülő hullámvölgyet a családpolitikai célzatú újabb jogi szabályozás is erősítette (1987-ben lépett életbe a Családjogi Törvény legutóbbi módosítása, amely megszüntette azt a lehetőséget, hogy a nők 16 éves koruktól gyámhatósági engedély nélkül házasságot kössenek), nem kétséges, hogy ettől függetlenül is igen jelentős és tartósnak tűnő változásoknak lehetünk tanúi. Amennyiben az 1980-as évek második felének első házasságkötési arányszámait (1985–1989 átlagában számítva) állandósulnának, akkor a házassági korbba lépő férfiaknak egynegyede, a nőknek pedig legalább egyötöde 50 éves koráig egyáltalán nem kötne házasságot. Ezek a naptári évekre vonatkozó arányszámok természetesen némiképpen eltúlozzák a ténylegesen várható helyzetet, mivel meglehetősen érzékenyek a házasságok időzítésének rövid távú változásaira. Az ún. kohorsz megfigyeléseken alapuló számítások azonban, ha kisebb mértékben is, de hasonló tendenciát jeleznek, különösen a legfiatalabb, 1960 után született férfiaknál és nőknél. A véglegesen (legalább 50 éves korukig) nőtlen, illetve hajadon családi állapotban maradók aránya ezekben a kohorszokban valószínűleg meghaladja a 10–15 százalékot, ami a magyar házassági viszonyok történetét tekintve új jelenségnek számít. A fiatalabb korban kötött házasságok nagymértékű visszaesése következtében az elmúlt évtizedben az első házasságkötések átlagos életkora mind a férfiaknál, mind a nőknél emelkedni kezdett, bár még mindig lényegesen alacsonyabb, mint Nyugat-Európában. (1989-ben a férfiak átlagosan 24,2 éves korukban, a nők pedig 21,4 éves korukban léptek első ízben házasságra.) (Demográfiai Évkönyv, 1989.)

b) Újraházasságok

Hasonló a helyzet az újraházasságok alakulásában is. Magyarországon, valószínűleg az igen kedvezőtlen halandósági viszonyokkal is összefüggésben, az újraházasság a múltban is széles körben elfogadott intézmény volt. A század folyamán, de különösen a II. világháború után az özvegyek újraházasságai jelentős mértékben visszaszorultak és jelenleg már alig játszanak szerepet a házassági viszonyok változásaiban. (1989-ben a házasulóknak mintegy 3 százalékát tették ki az özvegyek.) (Demográfiai Évkönyv, 1989.)

Az özvegyek újraházasságaihoz viszonyítva abszolút és relatív értelemben egyaránt lényegesen nagyobb volt a jelentősége az elmúlt évtizedekben az elváltak újraházasságainak. A válást követő újraházasság szerepe az 1950-es években kezdett növekedni, majd összefüggésben a válások számának radikális emelkedésével, az 1960-as évek elejétől a magyar házassági viszonyok lényeges tényezőjévé vált.

Három évtizeddel ezelőtt az újraházasság még rendkívül népszerű volt az elváltak körében. Az 1960-as évek első felének újraházassági arányszámait figyelembe véve, az elvált férfiak háromnegyede, az elvált nőknek több mint kétharmada remélhetette, hogy a válást követő 20 éven belül újabb házasságot köthet.

Az újraházasságtól való tartózkodás első jelei az 1970-es évek első felében kezdtek megmutatkozni. A visszaesés különösen az elvált férfiak körében öltött radikális méreteket, akiknek az újraházasságai lényegesen gyorsabban és nagyobb mértékben ritkultak meg, mint az elvált nőké. Ennek hatására a korábban jelentős nemek szerinti különbségek az elváltak újraházasságaiban eltűntek és jelenleg mind az elvált férfiak, mind pedig az elvált nők közel

azonos arányban lépnek újra házasságra. A legutóbbi évek teljes újrَاهázasodási arányszámai már nemcsak lényegesen alacsonyabbak, mint korábban — az 1989-es arányszámok szerint az elváltaknak kevesebb mint fele vállalkozik újabb házasságra —, de alakulásuk továbbra is csökkenő irányzatot sejtet.

c) Válások

A házasságok bírósági úton történő megszüntetésével kapcsolatos jogi szabályozás liberalizálása Magyarországon már az 1950-es évek elején megtörtént, lényegesen korábban, mint Európa nyugati régiójában. Részben ezzel, részben a társadalom fejlődésének egyéb olyan sajátosságaival összefüggésben, amelyek közvetlenül érintették a házasságok stabilitását is (többek között például a nők radikális beáramlása a munkahelyekre), a magyar népesség már a II. világháborút követő első két évtizedben előljárt magas válási arányszámaival Európában. Az 1960-as évek elejének válási arányszámai mellett a házasságoknak egyötöde végződött válással. Ezt az arányt az európai országok többsége az 1970-es évek közepén, illetve végén érte el (kivéve ismét Svédországot és Dániát, ahol ez a szint már korábban, az 1960-as évek végére kialakult) (Sardon, 1986).

Az elmúlt két évtizedben a társadalmi viszonyok alakulása nem kedvezett a megkötött házasságok fennmaradásának, és a válás az 1980-as évekre a házasság megszüntetésének szokásos módjává vált Magyarországon is. Az 1980-as évek második felében a házasságoknak már több mint egyharmada végződött bontóperrel a bíróságokon. 1986-ban a Családjogi Törvény módosításával összefüggésben a válásokra vonatkozó jogi szabályozást és bírói gyakorlatot is felülvizsgálták és 1987 közepén, a módosított Családjogi Törvény hatálybalépésével egyidejűleg — a házasságok stabilitásának növelése céljából — eljárásjogi szigorításokat vezettek be a bontóperekbe. Az eljárás megnehezítését követő évben a teljes válási arányszám (amely azt fejezi ki, hogy az adott év házasságtartam szerint számított válási gyakoriságai mellett 1000 házasságból átlagosan hány végződne válással) az 1970-es évek második felét jellemző színvonalra esett vissza. Az újabb statisztikai adatok azonban már ismét a válások arányának emelkedését jelzik. Egyébként a Családjogi Törvény módosítása körüli évek válási arányszámait vizsgálva még az is kétséges, hogy az 1988-as évre jellemző alacsonyabb érték a szigorúbb bontóperes eljárás visszatartó erejének köszönhető-e. Nagyon valószínűnek látszik ugyanis, hogy a válni szándékozó házaspárok egy része igyekezett még 1987-ben, a szigorítások bevezetése előtt megszerezni a válást kimondó bírói ítéletet, míg más részük a válás időleges elhalasztását választotta.

d) Családi állapot szerinti összetétel

A házasságot érintő — a házasodásokban és a válásokban megnyilvánuló — változások eredményeképpen a legutóbbi évtizedben jelentősen megváltozott a magyar népesség családi állapot szerinti összetétele. Az 1990-es népszámlálás 2 százalékos mintájából számított adatok szerint a 15 éves és idősebb népességben a nőtlenek és hajadonok aránya 1980-hoz viszonyítva egyaránt növekedett. A növekedés mértékét azonban enyhítette a népesség korösszetételének

változása, azonos korösszetétel mellett ugyanis kissé magasabb nőtlen és hajadon arányok alakultak volna ki. Az idősebb korcsoportokat kivéve, minden korcsoportban, de különösen a 30 éven aluli férfiaknál és a 25 éven aluli nőknél nőtt meg a nőtlen, illetve hajadon családi állapotban maradtak aránya (2. tábla).

2. A nőtlenek és hajadonok aránya a megfelelő korú és nemű népesség százalékában, 1970, 1980 és 1990

Korcsoport (éves)	Nőtlenek aránya (%-ban)			Hajadonok aránya (%-ban)		
	1970	1980	1990	1970	1980	1990
15—19	98,6	97,8	99,0	87,5	83,9	92,5
20—24	67,8	64,0	72,8	32,3	29,8	41,2
25—29	23,3	25,1	32,0	10,4	11,2	13,6
30—34	10,8	11,5	17,6	5,9	6,4	6,8
35—39	6,2	8,5	11,2	4,6	4,8	4,9
40—44	5,1	7,0	7,6	5,1	4,0	4,1
45—49	4,3	5,0	6,2	5,4	3,8	3,5
50—54	3,9	4,4	5,5	5,9	4,5	3,7
55—59	4,3	3,9	4,1	6,2	5,0	3,2
60+	3,3	3,8	3,6	6,4	6,3	4,9
Összesen	24,7	22,0	24,5	17,2	13,8	15,7

Forrás: 1980. évi Népszámlálás. Demográfiai adatok (KSH, 1981). 1990. évi Népszámlálás. Összefoglaló adatok a 2%-os képviselői minta alapján (KSH, 1990).

A férfiaknál a 20 éven aluli házasságkötések szinte eltűntek, a nők esetében pedig a XX. század folyamán még soha nem volt annyira magas a 15—19 éves korúak között a hajadonok aránya, mint a legutóbbi népszámlálás idején. A fiatalok családi állapot szerinti összetételének eltolódásában csak az egyik, de nem az egyetlen magyarázó tényező az említett házasságkötési korhatár emelés. A házasságtól való tartózkodás legfeltűnőbb a 20—24 éves fiatal nők körében, akik között az 1990. évi népszámlálás idején 41 százalékot tett ki a hajadonok aránya, szemben az 1980. évi 30 százalékkal.

Mindkét korcsoportban gondolhatnánk a nők iskolai végzettségében bekövetkezett emelkedés hatásaira, mivel az oktatásban töltött hosszabb idő önmagában véve is a házassodást késleltető körülmény. Bár ennek a kérdésnek a vizsgálata meghaladja e dolgozat kereteit, annyit megjegyzek, hogy a magyar nők iskolai végzettségének emelkedésében a döntő változások még az 1980-as évtized előtt történtek. Igaz ugyan, hogy az elmúlt tíz évben tovább nőtt a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya a 30 éven aluli nők körében, az emelkedés mértéke azonban távolról sem volt akkora, ami indokolná a bekövetkezett nagymértékű hanyatlást, különösen a 25 éves kor alattiaknál. 20 éves kor alatt (pontosabban a 18—19 évesekre számítva) például a középiskolát végzettek arányában nem történt változás. A 20—24 éves nők között a középiskolát végzettek aránya emelkedett ugyan, de nem számottevően (36 százalékról 41 százalékra). A felsőfokú végzettségűek aránya a 25—29 éves nők között, tehát

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

azok között, akik már rendelkezettek ilyen végzettséggel, 1990-ben kissé meghaladta a 13 százalékot. Arányuk 1980-ban még 10 százalék alatt volt.

A válási arányszámok radikális emelkedése és az elváltak újraházasodásainak jelentős elmaradása következtében 1990-re az elváltak aránya is tovább emelkedett a népességben. Az emelkedés különösen a 30 éven felüli férfiaknál feltűnő, akik között az elvált családi állapotúak aránya szinte minden korcsoportban több mint másfélszeresére emelkedett 1980 óta. Az elvált nők aránya már korábban is viszonylag magas volt, úgy hogy a férfiakéhoz viszonyítva kisebb növekedés ellenére arányuk a 30 éven felüli korcsoportokban már meghaladta a 10–12 százalékot. (30–34 éves korban a nők 10, 45–49 éves korban közel 13 százaléka volt elvált 1990-ben.)

Mínt hogy a házassági viszonyok változásai lényegében valamennyi nem-házassági családi állapot esetében az arányok növekedésének irányába hatottak, így nem meglepő, hogy 1990-ben a házasságok kisebb súllyal szerepeltek a népességben, mint egy évtizeddel korábban. 1980-ban még a 15 éves és idősebb férfiaknak 71, a nőknek 64 százaléka volt házassági családi állapotú, 1990-ben pedig 66, illetve 59 százaléka (3. tábla). Az 1980-as években bekövetkezett fordulat a házasságok arányában voltaképpen egy több mint félszázada tartó emelkedő irányzat végét, megfordulását jelzi. A visszatérés egy korábbi, jelenleg körülbelül az 1940-es éveknek megfelelő színvonalra azonban lényegesen eltérő társadalmi, gazdasági és demográfiai feltételek között jött létre és nem várható, hogy megáll ezen a ponton. Feltehető, hogy ez az irányváltás, amit egyébként már az 1980-as évek második felében készült család és háztartás előreszámítások is jeleztek, nem tekinthető átmenetinek, hanem az a következő évtizedekben a családi viszonyok alakulásában is közreható, tartós folyamat első megnyilvánulása (Csernák—Szabó, 1988).

3. A népesség százalékos megoszlása nem, életkor és családi állapot szerint 1990. I. 1.

Korcsoport (éves)	Nőlen	Házass	Özvegy	Elvált	Hajadon	Házass	Özvegy	Elvált
	férfiak megoszlása %-ban				nők megoszlása %-ban			
15—19	99,0	1,0	0,0	0,0	92,5	7,3	0,0	0,2
20—24	72,8	26,6	0,0	0,6	41,2	56,1	0,1	2,6
25—29	32,0	64,4	0,0	3,6	13,6	79,4	0,5	6,5
30—34	17,6	75,7	0,2	6,5	6,8	82,0	1,0	10,2
35—39	11,2	79,3	0,4	9,1	4,9	80,9	2,3	11,9
40—44	7,6	81,6	0,7	10,1	4,1	79,5	4,3	12,1
45—49	6,2	82,7	1,5	9,6	3,5	76,5	7,3	12,7
50—54	5,5	83,6	2,4	8,5	3,7	73,2	13,2	9,9
55—59	4,1	85,5	3,6	6,8	3,2	67,7	20,2	8,9
60—X	3,6	78,0	14,3	4,1	4,9	39,0	50,4	5,7
Összesen	24,5	66,2	3,7	5,6	15,7	59,2	17,4	7,7

Forrás: 1990. évi Népszámlálás. Összefoglaló adatok a 2%-os képviseleti minta alapján (KSH, 1990).

Az előzőekben vázolt trendek nemcsak a házassággal kapcsolatos gyors magatartás-változásra utalnak, de több tekintetben sok hasonlóságot mutatnak ahhoz a "csendes" forradalomhoz is, ami másfél-két évtizeddel korábban kezdődött Európa nyugati régiójának házassági

viszonyaiban (*Hoffmann-Nowotny*, 1987). A házassági kedv visszaesésében, a házassági életkor emelkedésében, a házasságban élés iránti preferenciák csökkenésében tapasztalható hasonlóságok alapján akaratlanul is felmerül a kérdés: a hasonló irányú változások mögött nem kellene-e hasonló okokat is keresnünk? Különösen kézenfekvő ez a kérdés a még házasságot soha nem kötött (nőtlen, hajadon) fiatalok házasságtól való tartózkodásával kapcsolatban. A magyar nők 1989. évi teljes első házasságkötési arányszáma (amely szerint a 15 éves nőknek mintegy 77 százaléka fog legalább egyszer megházasodni 50 éves koráig) például nagyjából megegyezik Svédország 1968., Dánia 1970/71., Svájc 1972/73., Finnország és a Német Szövetségi Köztársaság 1973/74., Ausztria 1974/75., Hollandia és Norvégia 1976., Franciaország 1978., Anglia és Wales, valamint Belgium 1979., végül Olaszország 1979/80. évi nőkre vonatkozó megfelelő arányszámaival (*Sardon*, 1986). Valamennyi itt felsorolt országban azt találták, hogy a házasságkötések megritkulásának, késleltetésének hátterében a fiatalok nem legalizált, élettársi kapcsolatainak terjedése áll. Jogosnak tűnik tehát az a feltételezés, hogy Magyarországon is ugyanezzel a jelenséggel magyarázhatjuk az első házasságkötésekben újabban tapasztalható változásokat. Egy további kérdés az, hogy azok, akik korábban már éltek házasságban, miért mutatnak csökkenő érdeklődést a házassággal szemben? Vajon a csökkenő újránházassági arányszámok hátterében a párkapcsolatok megritkulása húzódik-e meg vagy pedig inkább az, hogy a volt házások kevésbé érzik szükségesnek párkapcsolataik legalizálását?

Mielőtt e kérdések bármelyikére is megkísérelnénk választ adni, szükségesnek tűnik néhány fogalmat tisztázni. Így mindenekelőtt azt, hogy mit is értünk élettársi kapcsolaton.

II. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT FOGALMA MAGYARORSZÁGON

a) Az élettársi kapcsolat néprajzi értelmezése

Az élettársi kapcsolatnak az a formája, amelynél a felek szexuális kapcsolatuk fenntartása céljából az egyház, illetve a hatóságok előzetes jóváhagyása nélkül közös háztartásban élnek, egyáltalán nem volt ismeretlen jelenség a múltbeli Magyarországon. A néprajzi források szerint a 18. században inkább elvétve, a 19 században már kisebb-nagyobb gyakorisággal az országban mindenütt előfordult, elsősorban azokon a vidékeken, ahol a katolikus erkölcs hatása kevésbé érvényesült (*Tárkány Szűcs*, 1981). Ez a köznyelvben "vadházasságnak" nevezett együttélési forma nem volt elfogadott intézmény, inkább csak megtűrték, főként övegyek és elváltak esetében, akik a házasságkötést sok esetben nyomós anyagi érdekből (pl. özvegyi jogok elvesztése miatt) mellőzték. A múlt század hetvenes éveitől az ipari fejlődést kísérelő nagyobb mértékű népességmozgások nyomán az élettársi kapcsolatok is gyakoribbá váltak, különösen a városi munkásrétegekben, de szórványosan a falvakban és a tanyavilágban is előfordultak. Bár pontos adatok nincsenek arról, hogy országosan milyen mértékben lehetett elterjedve a párkapcsolatoknak ez a formája, egyes becslések szerint a 19. század végén a falusi lakosság 8–10 ezreléke élhetett "vadházasságban". Az effajta élettársi kapcsolatok aránya feltehetőleg lényegesen magasabb volt azonban a cigányság körében, egyes források szerint a 25–30 százalékot is meghaladta. Az élettársi kapcsolatok egy másik formájaként az ország egyes vidékein ismert volt az ún. "próbaházasság" intézménye is. Ez az előbbitől abban különbözött, hogy időtartama meghatározott feltételhez volt kötve. Például a fiatalok azzal a feltétellel éltek együtt vagy jártak össze, hogy ha meghatározott időn belül (rendszerint egy év) a leány terhes lesz vagy gyermeket szül, házasságot kötnek, egyébként pedig szakítanak egymással.

A néprajzkutatók szerint az előbbieknél lényegesen elterjedtebb volt Magyarországon a tartós együttélés nélküli, látogatáson, összejáráson alapuló ún. "szeretõtartás" szokása, amelynek előfordulásáról az ország egész területén találtak adatokat.

b) Az élettársi kapcsolat statisztikai fogalma

Az élettársi kapcsolatok számszerű alakulásának, elterjedtségének statisztikai felmérésére már az 1910. évi népszámlálás óta ismételtelen történtek kísérletek, de értékelhető adatokat első ízben az 1970. évi népszámlálás nyújtott (*Szűcs*, 1990).

Az 1970. évi népszámlálás alkalmával a nőket kérdezték meg, hogy van-e élettársuk, majd az 1980. évi népszámlálásnál a megfigyelést kiterjesztették a férfiak élettársi kapcsolataira is. A magyar statisztika az "élettárs" fogalmát szűken értelmezi, és csak azokat sorolja ebbe a kategóriába, akik élettársukkal közös háztartásban élnek. A statisztikai fogalom tehát szűkebb az élettársi kapcsolat néprajzi, szociológiai fogalmánál, amely nem köti azt feltétlenül az együttlakáshoz. Ennek egyik következménye az, hogy a statisztikai számbavétel alapján

az élettársi kapcsolatban élőknek csak egy meghatározott köréről vannak elemezhető adataink, és azokról, akik nem felelnek meg az említett kritériumnak (vagyis nem élnek együtt élettársukkal), nem rendelkezünk megfelelő ismeretekkel. A statisztikát ugyanakkor némi bizonytalanság is jellemzi abban a tekintetben, hogy miként kezelje, hogyan minősítse azokat, akik élettársaknak vallják magukat. Míg ugyanis az egyéni családi állás szempontjából különbséget tesz a "házastárs" és "élettárs" között, addig a családstatistikában "egy kalap alá" veszi a különböző családformákat és a házaspáros családok kategóriájába sorolja be az együttélő élettársi közösségeket is. Így például, ha egy elvált férfi és egy elvált nő élettársi kapcsolatban él együtt, akkor őket a családstatistika "férj"-nek, illetve "feleség"-nek tekinti, akik a velük közös háztartásban élő gyermekekkel "házaspár gyermekkel" típusú családot alkotnak, függetlenül attól, hogy azok esetleg nem is a fennálló kapcsolatból származnak. Ezzel a magyar statisztika kimondatlanul azt vélelmezi, hogy a házasságkötés nélkül, tehát nem formális úton létrejött családok demográfiai ismérveik, családi viszonyaik, életvitelük stb. tekintetében nem különböznek a házassággal létrejött családoktól.

c) A nemzetközi összehasonlítás problémái

Az élettársi kapcsolat fogalmáról szólva ki kell térni az adatok nemzetközi összehasonlíthatóságának problémáira is. A nemzetközi összehasonlítások ugyanis az élettársi kapcsolatok esetében — éppen a fogalmi tisztázatlanság miatt — különösen nagy óvatosságot igényelnek. Ennek egyik oka az, hogy az országoként igen erős szóródást mutató adatok mögött nemcsak az élettársi kapcsolatok iránt megnyilvánuló eltérő preferenciák rejlenek, hanem abban az élettársi kapcsolatok fogalmának jelentősen eltérő értelmezése is szerepet játszik. Könnyen belátható például, hogy Magyarországon, ahol a statisztika az együttéléshez köti az élettársi kapcsolat megállapítását, a fogalmi meghatározás következtében is alacsonyabb lesz az élettársi kapcsolatban élők aránya, mint például Franciaországban, ahol egy legutóbbi felvételben mindenkit élettársnak minősítettek, aki annak vallotta magát, függetlenül attól, hogy a partnerével együtt lakott-e vagy sem (*Leridon*, 1990a). Vagy megemlíthető például az Egyesült Államok, ahol az 1980-as évtizedben készült népességi felvételekben minden olyan személyt élettársként soroltak be, aki a másik nemhez tartozó, nem rokon személlyel élt közös háztartásban (*Glick—Spanier*, 1980, *Spanier*, 1983, *Blanc*, 1984).

Az összehasonlításokban az élettársi kapcsolatok fogalmának tisztázatlansága mellett az ilyen kapcsolatok "bevallására" irányuló készség eltérései is problémát okozhatnak. Bizonyos körülmények — például a nem legalizált együttélések negatív társadalmi megítélése, az ilyen kapcsolat fenntartásának eltitkolásához fűződő érdekek, például egyes családpolitikai juttatások megszerzésében előnyökre törekvés stb. — arra vezethetnek, hogy a megkérdezettek nem vallják be az ilyen jellegű kapcsolataikat. Jó példa erre az a Nagy-Britanniában 1979-ben készült háztartási felvétel, amelyben a megkérdezett élettársi kapcsolatban együttélő nők több mint fele házasságban élőknek vallotta magát (*Brown—Kiernan*, 1981, *Blanc*, 1984). Magyarországon például az elmúlt évtizedekben a családi, szociális juttatások tekintetében a gyermekeiket egyedül nevelő szülők bizonyos előnyöket élveztek a teljes családokkal szemben, amelyek közé az élettársi kapcsolaton alapuló családokat is besorolták. Természetesen azt nem

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

lehet tudni, hogy ez befolyásolta-e az élettársi kapcsolatok bevallását, de a nemzetközi területi, illetve az országon belüli időbeli összehasonlításoknál mindenesetre erre a lehetőségre is gondolni kell.

III. A VIZSGÁLAT FORRÁSAI

Mint említettem, az élettársi kapcsolatok alakulásáról először az 1970-es népszámlálás közölt adatokat a nők megkérdezése alapján. A népszámlálási meghatározás szerint: "Élettárs a háztartásfővel, illetve annak háztartásában élő rokonával (gyermekével, unokájával, testvérével) házasságon kívül együttélő nő" (KSH, 1973). A háztartási állásuk szerint "élettárs"-ként összeírt nők adatait a népszámlálás életkor és családi állapot szerinti bontásban mutatta ki. Az 1980-as népszámlálásnál a háztartási állás fogalmáról áttértek a családi állás kérdésére. Ez azonban az élettársi kapcsolatok felmérése szempontjából elvileg nem jelent különösebb problémát, mert a táblák megfelelő átszerkesztésével az összehasonlítható adatokat könnyen elő lehet állítani. Annál zavaróbb viszont, hogy miközben az élettársi kapcsolatok megkérdezését mindkét nemre kiterjesztették, a kérdőíveken az élettársakat családi állásuk szerint "férj"-ként, illetve "feleség"-ként jelölték meg (KSH, 1981). Ez azzal a következménnyel járt, hogy az élettársi kapcsolatban élő férfiak és nők számát a házas családi állapotú népességnél nem lehet megállapítani. (Nyilvánvaló, hogy azok a nőtlenek, hajadonok, özvegyek és elváltak, akiknek a családi állása "férj, illetve "feleség", gyakorlatilag csak élettársak lehetnek). Ily módon az 1980. évi népszámlálás alapján csak hozzávetőlegesen lehet becsülni az élettársi kapcsolatban együttélő népesség számát és összetételét. Az élettársak "férj"-ként, illetve "feleség"-ként történő megjelölése egyébként azért sem volt szerencsés, mert az adatok alapján azt is valószínűsíthető, hogy ez a megoldás a jogilag házas családi állapotú egyénnel együttélő nem-házas családi állapotú élettársak besorolásánál is zavart okozott (Carlson—Klinger, 1987).

A néhány évvel később, 1984 októberében a népesség 2 százaléka kiterjedő mikrocenzus a családi állás kérdésénél visszatért az 1970-es népszámlálásnál alkalmazott "élettárs" megjelöléshez és ezzel egyértelműbbé tette a házasságon kívül együttélők besorolását. Meg kell jegyezni, hogy az élettársak kiemelése a "férj", illetve "feleség" családi állásúak közül egyúttal bizonyos szemléletváltozást is tükröz. Az 1980-as években az élettársi kapcsolatok nyugat-európai terjedése nyomán ugyanis Magyarországon is megélné a család nem hagyományos formái iránt és ez láthatóan a statisztikai fogalom rendszert is érintette. Valószínűleg ennek tudható be az is, hogy a mikrocenzus eredményeinek feldolgozásokor a korábbiakhoz képest lényegesen differenciáltabban kezelték az élettársi kapcsolatban élőket és alapvető demográfiai ismérveik — a nem, életkor és családi állapot — mellett gyermekszám, iskolai végzettség, társadalmi, foglalkozási, valamint lakóhely szerinti összetételükről is közöltek adatokat.

Az élettársi kapcsolatban együttélőkről készült adatfeldolgozás eredményeit az 1984. évi mikrocenzus összefoglaló kötetében publikálták 1985-ben. A további részletesebb feldolgozások során azonban kiderült, hogy a közzétett adatok az élettársi kapcsolatban élők számát lényegesen — kb. egyharmadával alulbecsülték (138 400 főt mutattak ki 184 700 fő helyett), ezért azok csak erős fenntartásokkal használhatók.

A pontosabb számítások eredményeit már csak a 15—49 éves élettárs családi állású nőkről tették közzé, a mikrocenzus termékenységi adatait tartalmazó munkaanyagban (KSH, 1987).

Ez az 1987-ben megjelent kiadvány képezte az elsődleges statisztikai adatforrást az élettársi kapcsolatok magyarországi alakulásával foglalkozó vizsgálatunkhoz a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben. A vizsgálat az említett kiadványban közzétett adatok ún. másodfeldolgozásával készült. Ennek során nemcsak arra voltunk kíváncsiak, hogy az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nőket milyen életkor, családi állapot, gyermekszám, iskolai végzettség és foglalkozás szerinti megoszlás jellemzi, hanem arra is, hogy a különböző statisztikai mutatószámokkal leírt demográfiai és társadalmi sajátosságai tekintetében kimutathatók-e olyan lényeges vonások, amelyek helyzetüket megkülönböztetik, különösképpen sajátossá teszik az 1980-as évtized reprodukzív korú női népességében.

Az eredmények értelmezésénél természetesen figyelembe kell venni, hogy az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nőknek csak egy meghatározott köréről tartalmaznak információt, azokról, akik az 1984. évi mikrocenzus időpontjában élettársként együttélőnek vallották magukat.

Végül meg kell említeni, hogy reprezentatív felvételek esetében, mint amilyen az 1984. évi 2 százalékos mikrocenzus is, a mintavétel statisztikai hibáival, torzításaival is számolnunk kell. Minthogy a népesség egészére kivetített adatok torzítása annál nagyobb lehet, minél kisebb a megfigyelt esetszám, a mintavételen alapuló vizsgálatoknál mindig gondos mérlegelést kíván, hogy milyen részletezésig érdemes elvégezni az elemzéseket. Ez érvényes az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők vizsgálatára is. Mivel számuk nem túl magas, társadalmi, demográfiai jellemzőiket csak olyan mélységig lehetett vizsgálni, ami még nem kockáztatta az általánosítható következtetések levonását.

A jelenség alakulásában bekövetkezett időbeli változások szemléltetésénél elsősorban az 1970. évi népszámlálás adatait használtam, mivel az 1980. évi népszámlálás megfelelő adatai a korábban említett okokból nagyjából alkalmatlannak minősültek az összehasonlításra. A legújabb tendenciák érzékeltetésére ezen kívül kiegészítésként felhasználtam az 1990. évi népszámlálás 2 százalékos mintájának rendelkezésre álló adatait is.

Ugyancsak az összehasonlítás kedvéért a tanulmány néhány esetben a férfiakra vonatkozó adatokat is elemez, illetve egyes táblákban az 50 éven felüliek élettársi kapcsolatainak előfordulását jellemző arányszámokat is közöl.

Bár az élettársi kapcsolatok iránt Magyarországon is nagyfokú érdeklődés tapasztalható, eddig igen kevés számú olyan tudományos közlemény jelent meg, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik.

Ezek egyike *Elwood Carlson* és *Klinger András* 1987-ben a *European Journal of Population* című folyóiratban publikált tanulmánya, amelyben a szerzők az 1984. évi mikrocenzus korrigált adatai alapján 1970-ig visszatekintő időbeli összehasonlítás keretében foglalkoztak az élettársi kapcsolatban élő férfiak és nők néhány kiemelt társadalmi, demográfiai jellemzőjével Magyarországon.

Ugyancsak fontos ismeretanyagot tartalmaz az élettársi kapcsolatban élő nők egyes sajátos jellemzőiről *Pongrácz Tiborné* és *S. Molnár Edit* 1983-ban készített felvétele, amelyben a fiatalok női termékenységét vizsgálták a nők különböző csoportjaiban. Ennek során többek között a 18 éven alul házasságon kívül szült nők társadalmi, demográfiai és egészségügyi jellemzőiről is adatokat gyűjtöttek (*Pongrácz—S. Molnár*, 1987). Az élettársi kapcsolatban élő nőkről további értékes információkat tartalmaz az említett szerzőpáros egyik legújabb, a sokgyermekes nőkkel foglalkozó tanulmánya (*Pongrácz—S. Molnár*, 1991).

Az 1984. évi mikorcenzus élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nőkre vonatkozó vizsgálat eredményeinek elemzésében az említett tanulmányok eredményeire is támaszkodtam.

A magyarországi helyzet értékelésében ezen kívül hasznosítani igyekeztem az élettársi kapcsolatokkal foglalkozó igen kiterjedt nemzetközi szakirodalom megállapításait is. Ugyanakkor többnyire tartózkodtam a közvetlen nemzetközi összehasonlításoktól. Az a véleményem ugyanis, hogy a nemzetközi összehasonlításokat az élettársi kapcsolatok esetében különösen nagy fenntartásokkal kell kezelni.

IV. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK ÉLETKORA ÉS CSALÁDI ÁLLAPOTA

Magyarországon 1970-ben a 15 éves és idősebb nők 1,4 százaléka (61 170 fő), 1984-ben 2 százaléka (92 350 fő), az 1990-es népszámlálás 2 százalékos mintáján alapuló adatok szerint pedig már 2,7 százaléka (116 450 fő) élt együtt partnerével élettársi kapcsolatban (KSH, 1991).

Ha feltételezzük, hogy az élettársi családi állású nők száma azonos az ilyen kapcsolaton alapuló családok, illetve háztartások számával, akkor úgy becsülhetjük, hogy 1984 és 1990 között az élettársi kapcsolatok aránya a háztartásokon belül 2,4 százalékról 3,1 százalékra, a családháztartások között 3,1 százalékról 4,1 százalékra, a családok között pedig 3,4 százalékról 4,0 százalékra emelkedett. Még erősebb változást tapasztalunk, ha csak a házaspárokból és élettársakból álló családformákat vesszük figyelembe. Ezek között az élettársi kapcsolaton alapuló családok aránya az említett két időpont között 3,4 százalékról 4,7 százalékra növekedett. (Hasonló eredményre jut *Szűcs*, 1991.)

Az élettársi kapcsolatban élő nők számának a 15 éven felüli teljes női népességhez viszonyított aránya természetesen, mint a hasonló típusú statisztikai mutatók általában, a jelenségnek meglehetősen nyers megközelítését adja. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a népesség demográfiai struktúrája — mindenekelőtt kor és családi állapot szerinti összetétele — befolyásolja azt, hogy egy adott pillanatban hány élettársi kapcsolatban élőt találnak. Másrészt ez a mutató szintetizáló jellege miatt nem ad betekintést részletekbe. Holott adott esetben igen fontos lehet megtudni azt, hogy találhatók-e lényeges eltérések az élettársi kapcsolatok tekintetében a népesség egyes, társadalmi, demográfiai szempontból releváns csoportjai között, és ha igen, akkor ezek az eltérések milyen mértékűek.

Amint arról már korábban említés történt, az 1984. évi mikrocenzus korrigált adatai alapján a 15—49 éves női népesség élettársi kapcsolatairól állnak rendelkezésre részletesebb adatok. Az ebbe a korintervallumba tartozó nők nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert az élettársi kapcsolatban élő nők túlnyomó többsége közülük kerül ki, hanem azért is, mert magatartásuk több demográfiai jelenségben (pl. termékenység, házasság, válás) meghatározó szerepet játszik.

Mind 1970-ben, mind 1984-ben a 15 éves és idősebb élettársi kapcsolatban élő nőknek nagyjából kétharmada (1970-ben 65, 1984-ben 67 százaléka), 1990-ben már közel háromnegyede tartozott a 15—49 éves korintervallumba. Az újabb változások elsősorban azzal magyarázhatók, hogy az elmúlt néhány évben radikálisan megnőtt a 15—49 éves női népességben az élettársi kapcsolatban élők száma: 1970-ben 39 948, 1984-ben 62 100, 1990-ben pedig már 78 730 nő (KSH, 1991), a 15—49 éves nők 1,5, 2,5, illetve 3,4 százaléka vallotta magáról azt, hogy élettársi kapcsolatban él.

Nézzük meg először azt, hogy milyen sajátosságok jellemezték az 1984. évi mikrocenzus idején élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nőket koruk és családi állapotuk szerint.

Az élettársi kapcsolatban élők kor és családi állapot szerinti összetételét vizsgálva *Carlson és Klingler* (1987) két lényeges eltérést állapított meg a nyugati mintától. Egyrészt azt találták,

hogy Magyarországon az élettársi kapcsolatban élők aránya általában az életkorral párhuzamosan növekszik. Másrészt a különböző családi állapotúakat összehasonlítva kitűnt, hogy Magyarországon az élettársi kapcsolat fenntartása sokkal gyakoribb a valaha házasságban éltek között, mint azoknál, akik még sohasem kötöttek házasságot.

Az élettársi kapcsolatban élő 15–49 éves nők életkor és családi állapot szerinti összetételét vizsgálva már első pillantásra kitűnik, hogy elsősorban a hajadonok és a valaha házasságban élt nők érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. 1970-ben még házas családi állapotúak is viszonylag nagy súllyal szerepeltek az élettársi kapcsolatban élő között — 28 százalékuk vallotta házasnak magát 1970-ben —, 1990-ben viszont az élettársi kapcsolatban élőknek már csak kevesebb mint 8 százaléka tartozott ebbe a kategóriába. A megfelelő korú házas nők számához viszonyítva az élettársi kapcsolatban élő nők aránya egészen elenyésző: arányuk 1990-ben mindössze 0,4 százalékot tett ki, kevesebbet, mint 1970-ben. (L. a későbbiekben a 6.—8. táblát.) Ebben az alacsony gyakoriságban valószínűleg közrejátszik az is, hogy a magyar jog az 1960-as évek eleje óta gyakorlatilag elismeri, 1974 óta pedig törvényben is biztosítja a házastársak számára azt a lehetőséget, hogy közös megegyezéssel elváljanak. Feltehető, hogy ennek a jelentős könnyítésnek az eredményeképpen a házastársak a legtöbb esetben — amikor régebben egyszerűen a különélést választották volna, a házasság formális fenntartása mellett —, az utóbbi két évtizedben inkább a házasság megszüntetésének törvényes útját választják. (1984-ben a férjüktől különélő nők 93 százaléka azt vallotta, hogy nem él élettársi kapcsolatban.)

Mint hogy az élettársi kapcsolatban élő nők korösszetételéről az említett tanulmány meglehetősen részletes adatokat közölt, a 15–49 éves nők vizsgálata során nem is annyira a korcsoportonkénti sajátosságokat kerestem, hanem az elmúlt két évtizedben bekövetkezett változások fő irányvonalát igyekeztem kitapintani.

a) Élettársi kapcsolat az első házasság előtt

A hajadon élettársi kapcsolatban élő nők korösszetétele nemcsak azért sajátos, mert minden korcsoportban lényegesen alacsonyabb, mint a valaha házasoké, hanem azért is, mert — különösen a nyugat-európai trendekkel összehasonlítva — jelentősen eltérő sémát mutat. 1970-ben Magyarországon több mint ötször, 1984-ben háromszor nagyobb arányban éltek idősebb korú, 30 éven felüli hajadonok élettársi kapcsolatban, mint 30 éves koron alul.

A kérdés jelentőségére tekintettel az élettársi kapcsolatban élő hajadonok arányát ötéves korcsoportonként is feltűntettük. 1984-ben az élettársi kapcsolatban élő nők aránya 20 éves kor alatt alig haladta meg az 1 százalékot, de 20–24 éves korban sem volt sokkal több mint 5 százalék (4. tábla). Az élettárs nők aránya a korról párhuzamosan növekedést mutat, egy nem túl magas, 8–9 százalékos csúcsig 30–34 éves korban, majd némi ingadozás után csökkenésbe fordul. Az élettársi kapcsolatban élő nők idősebb korstruktúráját átlagos életkoruk bizonyítja a legszemléletesebben: 1984-ben a 15–49 éves élettársi kapcsolatban élő hajadonok átlagos életkora 27 év volt, öt évvel magasabb, mint az összes hajadoné ugyanebben a korintervallumban (5. tábla).

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

4. A "gyermek" családi állású és az élettársi kapcsolatban élő nőtlenek és hajadonok aránya a megfelelő korú és családi állapotú népesség százalékában, nemek szerint, 1984 és 1990

Korcsoport (éves)	A nőtlenek közül		A hajadonok közül	
	"gyermek" családi állású	élettársi kapcsolatban élő	"gyermek" családi állású	élettársi kapcsolatban élő
	férfiak aránya (%-ban)		nők aránya (%-ban)	

1984⁵

15—19	80,1	0,5	78,7	1,2
20—24	80,3	2,1	64,9	5,2
25—29	76,6	4,3	59,1	7,3
30—34	68,1	7,4	53,6	8,5
35—39	56,0	9,7	51,4	7,3
40—44	46,4	11,1	43,1	7,1
45—49	38,6	9,8	37,7	9,3
50—54	27,7	10,8	29,9	7,6
55—59	19,6	7,2	22,2	4,8
60+	5,3	8,2	3,4	2,4
Összesen	72,6	3,2	61,5	3,4

1990⁶

15—19	83,2	0,6	79,7	2,1
20—24	78,9	3,3	65,5	6,5
25—29	68,8	8,7	46,8	14,0
30—34	60,2	12,9	43,3	14,4
35—39	56,3	11,1	43,1	14,0
40—44	49,2	11,1	40,3	9,7
45—49	37,9	12,3	35,7	5,5
50—54	26,4	12,9	31,1	7,2
55—59	17,0	8,0	16,8	3,0
60+	4,2	5,6	4,1	2,2
Összesen	71,6	4,5	62,7	4,8

⁵Számítások az 1984. évi Mikrocenzus adatai alapján (KSH, 1985). Élettársi kapcsolatban élők aránya (Carlson, Klinger, 1987) számításai alapján.

⁶Számítások az 1990. évi Népszámlálás 2%-os mintája alapján (KSH, 1991).

5. A 15—49 éves nők átlagos életkora családi állapot szerint; összes nő és élettársi kapcsolatban élő nők, 1984

Családi állapot	Összes nő	Élettársi kapcsolatban élő nők
	átlagos életkora (években)	

Hajadon	22,0	27,2
Házass	35,3	36,5
Özvegy	42,2	40,6
Elvált	37,1	36,9
Összesen	32,8	34,6

Forrás: Számítások az 1984. évi Mikrocenzus adatai alapján.

Az 1990. évi népszámlálás 2 százalékos mintája alapján ugyanakkor arra lehet következtetni, hogy egyes korcsoportokban ezen a téren 1984 és 1990 között lényeges változások történtek. Bár a hajadonok élettársi kapcsolatainak továbbra is lényeges sajátossága az, hogy az idősebbek nagyobb gyakorisággal élnek élettársi kapcsolatban, mint a fiatalabbak, az elmúlt években feltűnően megnőtt az élettársak aránya minden 30 éven aluli korcsoportban is. Különösen a 20 éven aluli és a 25—29 éves hajadon nők körében váltak gyakoribbá az élettársi kapcsolatok. Mindkét korcsoportban megkétszereződött az élettársi kapcsolatban élők aránya, 20 éven alul 1,2 százalékról 2,1-re, 25—29 éves korban pedig 7,4 százalékról 14 százalékra emelkedett.

Annak ellenére viszont, hogy 1970 óta az élettársi kapcsolatok terjedése a hajadonoknál volt a legjelentősebb, a nem legalizált párkapcsolatoknak ez a közös háztartásvitellet együttjáró formája — különösen a valaha házassággal összehasonlítva — még az 1990-es népszámlálás idején is meglehetősen ritka volt közöttük.

Hasonló tendenciát mutat az élettársi kapcsolatban élők aránya a nőtlenek között is. Az élettársi kapcsolatok gyakoriságának a fiatal nőtlenekre és hajadonokra jellemző alacsony értékei természetesen nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy az élettársi kapcsolatok terjedése is szerepet játszik csökkenő házassági kedvükben.

Erre a problémára világít rá közelebbről az, ha azt nézzük meg, hogy mekkora lehet az egyes korcsoportokban azoknak a nőtleneknek és hajadonoknak az aránya, akik még családi közösségben, egyik vagy mindkét szülőjükkel együtt élnek. A "gyermek" családi állású nőtlenek és hajadonok arányát vizsgálva az a megdöbbentő kép rajzolódik ki, hogy Magyarországon a még soha nem házasságot kötött fiatalok döntő többsége, de még a kevésbé fiatalok (30 éves koron felüliek) igen jelentős hányada is szüleivel él. Az 1984. évi mikrocenzus adatai szerint például 25—29 éves korban (amikor a férfiak és nők 90 százalékának már kereső foglalkozása van és így elvileg önálló háztartás alapítására alkalmasnak tekinthető), a nőtleneknek háromnegyed része, a hajadonoknak közel háromötöde még nem került ki a gyermeki státusból. Még 40 éves koron túl is legalább kétötödük a családi otthonban él. A szülőkkel együttélő nőtlenek és hajadonok aránya csak 50 éves kor körül kezd csökkenni, feltehetően összefüggésben a szülők elhalálásával.

Figyelemre méltó, hogy a mikrocenzus és az 1990. évi népszámlálás között a gyermeki státusban élők arányában egyes korcsoportokban jelentős változások történtek. Ezek a módosulások azonban eltérően érintették a 25 éven alúkat és 25 éven felülieket. Míg 25 éves kor alatt nőtt a szülőkkel együttélő felnőtt gyermekek aránya, 25 éves kor felett néhány korcsoportban csökkenés következett be. Jól bizonyítja az élettársi kapcsolatok terjedésének jelentőségét az, hogy a 25—34 éves nőtleneknél és a 25—39 éves hajadonoknál a gyermeki státusban élő arányának csökkenésével egyidejűleg az élettársi kapcsolatban élők aránya jelentősen emelkedett.

A "gyermek" családi állásúak arányában az elmúlt években megfigyelhető kisebb-nagyobb változások ellenére a magyar fiatalok családi viszonyai még igen nagy mértékben eltérnek a nyugat-európai fiatalokétól. Így például a korábbi Német Szövetségi Köztársaságban a 25—29 éves korú férfiaknak 24 százaléka, a nőknek pedig mindössze 9 százaléka élt együtt szüleivel 1982-ben. Ugyancsak 1982-re vonatkozó adatok szerint Dániában a szülőkkel együttélő férfiak aránya már 22—24 éves korban mindössze 20 százalék volt, a nőké pedig csak 2 százalék. (Az adatokat idézi *Hoffmann-Nowotny*, 1987.)

Ezek az adatok nemcsak egyszerűen azt jelzik, hogy Magyarországon az otthon elhagyásának a nyugat-európaiától teljesen eltérő sémája van, hanem közvetve arra is utalnak, hogy Magyarországon a fiatalok számára aligha adott a lehetőség az első házasságkötést megelőző, ún. próbaházasság jellegű élettársi kapcsolatok megteremtésére. Jóllehet az elmúlt évtizedekben a szülők jelentősen toleránsabbá váltak gyermekeik házasságkötés előtti partnerkapcsolataival szemben és a mindennapi tapasztalatok szerint annak is vannak jelei, hogy elfogadják a fiatalok együttélését akár a családi otthon keretein belül is, Magyarországon még ma is a házasságkötés vezet ki elsősorban a szülői otthonból. Nagy a valószínűsége egyébként annak, hogy az ilyen kapcsolatokat átmeneti állapotnak tekintik és be sem vallják.

Nyilvánvaló persze, hogy más arányokat kapnánk, ha az élettársi kapcsolatok között a nem együttélésen alapuló, de a közös életvitel bizonyos kritériumaival rendelkező egyéb párkapcsolatokat is figyelembe vennénk, mint például az ún. "együttjárásos", vagy "látogatáson" alapuló ("living apart together") élettársi kapcsolatokat. Véleményem szerint azonban ezek a formák csakúgy, mint azok, ahol a szülők adnak otthont az élettársaknak, csak kevésbé és kivételes esetekben nyújtanak lehetőséget a házassághoz fűződő funkciók betöltésére. Valószínű, hogy legfeljebb késleltetik a házasságkötést, de az esetek többségében nem tartanak véglegesen vissza a házasságtól. (Az említett formákat mindenesetre kockázatot növelő tényezőnek lehet tekinteni a véglegesen nőtlen, hajadon állapotban maradó arányának alakulásában.) Mivel Magyarországon az önálló háztartás megalapításában, a lakáshoz jutás feltételeinek megteremtésében ma még a házasságnak igen nagy szerepe van, valószínű, hogy részben ezzel is magyarázható, hogy Magyarországon Nyugat-Európához viszonyítva még mindig magas a korai házasságok aránya. Ezt a megállapítást támasztja alá az is, hogy az első házasságkötések elhalasztására utaló tendenciák ellenére az első házasságkötések átlagos életkora az elmúlt években nem mutatott radikális emelkedést és még jelenleg is lényegesen alacsonyabb mint Nyugat-Európában.

Az előbbiekhöz hozzá kell még tenni, hogy Magyarországon a korábbi évtizedek intenzív házasságkötési mozgalmával összefüggésben a nőtlenek és hajadonok aránya igen alacsony a népességben. Ennek következtében a "gyermek" családi státusban otthon élő nőtlenek és hajadonok száma sem túl jelentős. Amennyiben azonban a jövőben sem javulnak a családalapítás feltételei, akkor a gyermeki státusban maradás növekvő gondként nehezedhet a családokra és a szülők, valamint felnőtt gyermekeik közötti feszültségek növekedésével járhat.

b) Élettársi kapcsolat a házasság megszűnése után

A hajadonokkal szemben feltűnően magas az élettársi kapcsolatban élők aránya az özvegy és az elvált nők körében. 1984-ben a 15—49 éves özvegy nőknek közel 14, az elvált nőknek mintegy 17 százaléka élt együtt társával nem legalizált párkapcsolatban (6. tábla). Bár 1970 és 1990 között a valaha házasságban élt nők élettársi kapcsolatainak terjedése elmaradt a hajadonoké mögött, a növekedés mértéke igen jelentősnek mondható. Az özvegy nők élettársi kapcsolatai 1984 óta ugyan kissé visszaestek (1990-ben 12%-uk jelezte, hogy élettársi kapcsolatban él), összességében azonban 1970 óta az özvegyek között közel másfélszeresére nőtt az élettársi kapcsolatban élők aránya. (A 30 éven aluliaknál található jelentős eltérés az 1984-es és 1990-es adatok között feltehetően a 2%-os minta elemszámából adódó torzításnak tulajdonít-

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

ható.) 1970 és 1984 között az elváltak élettársi kapcsolatai több mint egyharmadával váltak gyakoribbá. 1990-ben átlagosan már minden ötödik 15—49 éves elvált nő élettársi kapcsolatban élt, arányuk pedig a 30 éven felüliek néhány korcsoportjában ezt az átlagot is meghaladta. Még magasabb az elvált férfiak körében az élettársi kapcsolatban élők aránya, akinek az adatait az összehasonlítás kedvéért a 7. táblán szintén közöljük.

6. Élettársi kapcsolatban élő nők aránya nagyobb korcsoportok és családi állapot szerint a megfelelő női népesség százalékában, 1970, 1984 és 1990

Családi állapot	Élettársi kapcsolatban élő nők aránya (%-ban)								
	1970			1984			1990		
	15—29	30—49	Összesen	15—29	30—49	Összesen	15—29	30—49	Összesen
	éves korban			éves korban			éves korban		
Hajadon	1,2	6,7	1,8	2,7	8,0	3,4	4,1	8,8	5,1
Házias	0,1	0,1	0,6	0,4	0,5	0,4	0,5	0,4	0,4
Özvegy	13,4	8,9	9,2	20,3	13,2	13,6	9,8	11,7	11,6
Elvált	12,1	12,6	12,5	16,8	17,2	17,1	18,1	21,1	20,6
Összesen	1,1	1,8	1,5	2,0	2,8	2,5	2,9	3,7	3,4
ebből:									
Valaha házias	12,2	11,1	11,3	17,1	16,1	16,3	17,5	27,3	26,2

Forrás: Számítások az 1970. évi Népszámlálás, 21. kötet "Demográfiai adatok" (KSH, 1973), az 1984. évi Mikrocenzus, "Termékenységi adatok" (KSH, 1987) és az 1990. évi Népszámlálás 2%-os mintája alapján (KSH, 1991).

A még soha meg nem házasodottak és a valaha háziasok eltérő magatartása közötti különbség feltehetően jelentős részben az önálló háztartás megalapításával és a saját lakás megszerzésével kapcsolatos helyzettel magyarázható. Az évtizedek óta évről évre újratermelő lakáshiány, az önálló lakás megszerzésének növekvő anyagi terhei Magyarországon rendszerint csak a házasság megkötése után teszik lehetővé a saját otthon megalapítását. Minthogy az élettársi kapcsolat statisztikai fogalma a közös lakás fenntartásához kötődik, természetes tehát, hogy azok, akiket a mikrocenzusban, illetve a népszámlálásnál élettársként regisztráltak, elsősorban a valaha háziasok és így valószínűleg lakással rendelkezők közül kerülnek ki.

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

7. Élettársi kapcsolatban élő férfiak és nők aránya családi állapot és korcsoport szerint a megfelelő népesség százalékában, 1990

Korcsoport (éves)	Nőlen, hajadon	Házias	Özvegy	Elvált	Összesen
Férfi					
15—19	0,6	1,3	—	—	0,6
20—24	3,3	0,4	0,2	10,0	2,5
25—29	8,7	0,2	0,3	24,8	3,8
30—34	12,9	0,3	13,3	24,8	4,2
35—39	11,1	0,3	25,0	26,2	3,9
40—44	11,1	0,5	13,0	26,9	4,1
45—49	12,3	0,6	13,0	25,1	3,9
50—54	12,9	0,4	9,9	30,2	3,8
55—59	8,0	0,4	14,0	26,4	2,9
60—	5,6	0,2	5,9	20,7	2,1
Összesen	4,5	0,3	7,3	25,4	3,0
Nő					
15—19	2,1	0,4	—	7,7	2,0
20—24	6,5	0,5	12,5	17,3	3,4
25—29	14,0	0,5	9,4	18,7	3,6
30—34	14,4	0,3	17,1	23,2	3,7
35—39	14,0	0,3	12,2	21,7	3,8
40—44	9,7	0,5	14,4	20,5	3,9
45—49	5,5	0,4	9,0	18,8	3,5
50—54	7,2	0,3	7,7	15,3	2,8
55—59	3,0	0,2	5,3	12,5	2,4
60—	2,2	0,1	1,3	5,5	1,1
Összesen	4,8	0,3	2,8	16,4	2,7

Forrás: Számítások az 1990. évi Népszámlálás 2%-os mintája alapján (KSH, 1991).

A válások számában az elmúlt évtizedekben lezajlott nagyarányú növekedéssel összefüggésben 1984-ben az élettársi kapcsolatban élő nőknek már közel felét — mintegy 47 százalékát — tették ki az elvált nők, szemben az 1970. évi helyzettel, amikor még a hajadonokkal közel egyforma súllyal szerepeltek az élettársi kapcsolatban élők között. (1970-ben az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nőknek 28 százaléka volt hajadon, és 32 százaléka elvált.) 1990-re az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők családi állapot szerinti összetételében további eltolódás következett be. Az 1990-es népszámlálás idején a 15—49 éves élettársi kapcsolatban élő nők 49 százaléka elvált, 36 százaléka hajadon családi állapotú volt és mindössze 16 százalékot tett ki közöttük a házias, illetve özvegy családi állapotú élettársak aránya (8. tábla).

Az élettársi kapcsolatok tekintetében a valaha háziasokat jellemző sajátosságok méginkább kidomborodnak, ha a 15—49 éves élettársi kapcsolatban élő nők családi állapot szerinti összetételét az ugyanilyen korú összes nő családi állapot szerinti összetételével vetjük egybe. Amint a 8. tábla adatai jelzik mind 1970-ben, mind 1984-ben a valaha háziasok aránya az

élettársi kapcsolatban élők között többszörösét tette ki a megfelelő női népességen belüli arányuknak. 1970-ben az élettársi kapcsolatban élő nők 44 százalékát, 1984-ben már 60 százalékát a valaha házasok alkották, míg a 15–49 éves női népességen belüli arányuk mindössze 6, illetve 9 százalék volt. Jóllehet a hajadonok előretörése nyomán ez a kép 1990-re kissé módosult (a valaha házasok aránya az élettársi kapcsolatban élő nők között 57 százalékra csökkent), összességében azt mondhatjuk, hogy az 1990-es évek elejére is domináns maradt Magyarországon az élettársi kapcsolatoknak az a vonása, hogy a családi életnek ezt a formáját elsősorban a már valaha házasságban élt özvegy és elvált nők választják. Ez egy másik nézőpontból azt is jelenti, hogy Magyarországon a valaha házasok élettársi kapcsolatainak gyakoribbá válását az újránházasodások visszaesésében meghatározó jelentőségű tényezők tekinthetjük.

8. A 15–49 éves női népesség százalékos megoszlása családi állapot szerint;
 összes nő és élettársi kapcsolatban élő nők
 1970, 1984, 1990

Családi állapot	1970		1984		1990	
	Összes nő	Élettársi kapcsolatban élő nők	Összes nő	Élettársi kapcsolatban élő nők	Összes nő	Élettársi kapcsolatban élő nők
	megoszlása %-ban		megoszlása %-ban		megoszlása %-ban	
Hajadon	23,6	28,1	20,6	28,1	23,9	35,5
Házias	70,5	27,7	70,3	12,0	65,7	7,5
Özvegy	2,1	12,7	2,3	12,6	2,2	7,6
Elvált	3,8	31,5	6,8	47,3	8,2	49,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ebből:						
Valaha házas	5,9	44,2	9,1	59,9	10,4	57,0

Forrás: Lásd 6. tábla.

V. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOK SZEREPE A PÁRKAPCSOLATOKBAN

A nemzetközi szakirodalomban gyakran hangoztatott álláspont szerint az élettársi kapcsolatok terjedése gyakorlatilag kompenzálja a házasságok visszaesését (*Schmid*, 1982, *Trost*, 1985, *Hoffmann-Nowotny*, 1987, *Popenoe*, 1987). Azaz, nem a párkapcsolatok váltak népszerűtlenné, hanem csak annak legalizált formái (első házasságkötés, újránházasság). Mit válaszolhatunk erre a kérdésre Magyarországon?

Nemzetközi összehasonlításban az élettársi kapcsolatok súlya az összes párkapcsolaton belül ma még nem jelentős Magyarországon. Ebben a tekintetben a fennálló különbséget Európa északi, illetve nyugati régiójától talán a svéd nőkre vonatkozó adatokkal lehet a legjobban érzékeltetni. *Hofsten* (1978) szerint például az 1970-es években Svédországban a 20–24 éves párkapcsolatban élő nők 43 százaléka házastárssal, 57 százaléka élettárssal élt együtt. 1990-ben Magyarországon az ugyanilyen korú párkapcsolatban élő nők 93 százaléka házasságban élt, míg mindössze 7 százalékuknak volt élettársa. Az időbeli összehasonlítás ugyanakkor azt mutatja, hogy ez az arány jelenleg lényegesen magasabb, mint korábban volt. (9. tábla)

9. A 15–49 éves élettársi kapcsolatban élő nők százalékos aránya a párkapcsolatban élő (házas+élettárs) nők között, korcsoportok szerint 1970, 1984, 1990

Korcsoport (éves)	Élettársak aránya %-ban a párkapcsolatban élő nők között		
	1970	1984	1990
15–19	7,1	12,0	25,5
20–24	2,0	4,6	6,7
25–29	2,0	3,0	4,8
30–34	2,2	3,2	4,8
35–39	2,3	3,4	4,8
40–44	2,2	3,5	4,9
45–49	2,3	3,6	4,7
Összesen	2,3	3,6	4,9

Forrás: Lásd 6. tábla.

Az élettársi kapcsolatban élő nők számát az összes párkapcsolatban (házasságban és házasságon kívül) élő nők számához viszonyítva 1970 és 1984 között felűnő eltolódás történt az élettársi kapcsolatban élők javára. 1970-ben a 20 éven aluli házas és nem-házas párkapcsolatban élő nők 7 százalékát, 1984-ben már 12 százalékát tették ki az élettársi kapcsolatban élő nők. A 20–24 évesek között arányuk megkétszereződött és megközelítette az 5 százalékot. Az idősebb korú párkapcsolatban élő nők között az élettársak aránya lényegesen alacsonyabb volt, mindössze 3–4 százalék. Ebből azonban semmiképpen sem lehet arra következtetni,

hogy azok, akik az 1980-as években a fiatal korcsoportokba tartoztak, a későbbiekben ugyanolyan arányban élnek majd legalizált és nem legalizált párkapcsolatban, mint ahogyan azt jelenleg az idősebbek teszik. Ezt a legújabb adatok is alátámasztják. Az 1990. évi népszámlálás szerint az összes párkapcsolatban élő nő között a nem legalizált párkapcsolatban élő nők aránya minden korcsoportban, de különösen a legfiatalabbaknál jelentősen megnövekedett. 1990-ben például a 20 éven aluli párkapcsolatban élő nők közül már minden negyedik élettársi kapcsolatban élt. Bár ebben a radikális emelkedésben szerepe lehetett a 18 éves kor alatti, korábban meglehetősen nagyarányú házasodás törvényi megnehezítésének, a változások általános irányvonala alapján valószínűsíthető, hogy az 1990-es években tovább nő az élettársi kapcsolatok népszerűsége.

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy az élettársi kapcsolatok terjedése látszólag eddig még nem ellensúlyozta a házasodások visszaeséséből, illetve a házasságok felbomlásából származó veszteségeket. Magyarországon 1990-ben a házas és nem házas párkapcsolatban élők együttes aránya minden korcsoportban alacsonyabb volt, mint akár 1970-ben, akár 1984-ben. Ezen a téren a legnagyobb visszaesés a 25 éven aluli nőknél következett be, annak ellenére, hogy az élettársi kapcsolatok terjedése ebben a korcsoportban volt a legnagyobb mértékű (10. tábla). Ugyanakkor ismételt hangsúlyozni kell, hogy a statisztikai adatok csak a magukat élettársnak valló, közös háztartásban együttélőket tartalmazzák. A nem regisztrált párkapcsolatok elterjedtségére vonatkozó ismereteink hiányában így a fenti következtetés némi fenntartást igényel.

10. Párkapcsolatban élő (házas + élettárs) 15–49 éves nők aránya korcsoportok szerint a megfelelő korú női népesség százalékában, 1970, 1984, 1990

Korcsoport (éves)	1970	1984	1990
15–19	9,6	9,3	7,9
20–24	54,6	56,9	51,4
25–29	77,4	78,8	74,4
30–34	83,4	81,6	78,5
35–39	84,0	82,7	79,0
40–44	81,5	81,2	78,4
45–49	77,4	79,9	75,3
Összesen	65,0	68,4	63,1

Forrás: Lásd 6. tábla.

VI. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK GYERMEKSZÁMA

Az élettársi kapcsolatok terjedése iránt a demográfusok részéről megnyilvánuló érdeklődés egyik oka az, hogy a tapasztalatok szerint az élettársi kapcsolatban élők rendszerint tartózkodnak a gyermekvállalástól (*Roussel*, 1978, *Blanc*, 1984, *Leridon*, 1990b, Netherlands Fertility Survey 1988, 1991). Ennek következtében a házasságban élőket és az élettársi kapcsolatban élőket elsősorban gyermekszámuk különbözteti meg egymástól. Ez a kérdés az élettársi kapcsolatok magyarországi alakulása szempontjából is figyelmet érdemel, annál is inkább, mert közismert, hogy Magyarországon a gyermekek jelenléte vagy hiánya számos tekintetben befolyásolja a családok helyzetét, életvitelét és életkörülményeit.

Az 1984. évi mikrocenzusban megkérdezett 15–49 éves nők termékenységi adatait tartalmazó kiadvány (KSH, 1987) az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszámáról is közöl adatokat. A mikrocenzus fogalom meghatározása szerint az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszáma a nő elveszületett és az 1984. évi mikrocenzus idején életben levő gyermekeinek számát tartalmazza, függetlenül a gyermek korától és családi állapotától.

A rendelkezésre álló adatok alapján tehát nem lehet megállapítani, hogy a gyermekek a fennálló élettársi kapcsolatból származnak-e, tovább azt sem, hogy a gyermekek ténylegesen a megkérdezett nővel közös háztartásban élnek-e. Ez utóbbit mindenestre valószínűsíteni lehet, ha a nő életkora alapján feltehető, hogy gyermekei még kiskorúak.

A következőkben az említett korlátokat figyelembe véve megkíséreltünk néhány következtetést levonni a magukat élettársnak valló nők családi viszonyairól. Mivel a korábbi felmérések az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszámára nem tértek ki, meg kell elégednünk az 1984. évi mikrocenzus idején tapasztalt helyzet bemutatásával.

A vizsgálat eredményei megerősítették *Carlson* és *Klinger* (1987) korábban már idézett tanulmányának azt a megállapítását, hogy Magyarországon az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekesek, azaz a magyar nők ebben a tekintetben is lényegesen eltérnek nyugat-európai társaiktól. Az 1984. évi mikrocenzus adataiból készült számítások szerint az élettársi kapcsolatban élő nők 80 százalékának egy vagy több életben levő gyermeke volt a felvétel idején, ami lényegesen magasabb volt, mint a megfelelő, 15–49 éves női népességben (ez utóbbiban a gyermekesek aránya 72 százalékot tett ki). Ebben az is szerepet játszott, hogy az élettársi kapcsolatban élő nők kora, elsősorban az időskorú hajadonok gyakoribb élettársi kapcsolatai miatt kissé magasabb volt, mint a 15–49 éves női népességben. Feltűnő ugyanakkor, hogy a gyermekesek aránya családi állapottól függetlenül az élettársi kapcsolatban élő nők minden kategóriájában jelentősen meghaladta az összes nőét. A gyermekesek aránya a hajadon élettársi kapcsolatban élők között volt a legalacsonyabb, bár az 58 százalékos arány egyáltalán nem tekinthető elhanyagolhatónak. Ezzel szemben az élettársi kapcsolatban élő özvegy nők 95, a házasok 87 és az elváltak 90 százalékának volt legalább egy gyermeke a felvétel idején (11. tábla). Összehasonlításképpen megemlíthető, hogy például Finnországban az 1970-es években az élettársi kapcsolatban élő nők egyharmada volt gyermekes (*Lindgren*, 1979).

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

11. A 15—49 éves női népesség százalékos megoszlása családi állapot és gyermekszám szerint; összes nő és élettársi kapcsolatban élő nők, 1984

Családi állapot	Gyermektelen	Gyermekes	Ebből				
			1	2	3	4+	Összesen
			gyermekes ¹				
nők megoszlása %-ban							

Összes nő

Hajadon	94,5	5,5	3,8	0,9	0,3	0,5	100,0
Házias	9,7	90,3	28,0	47,5	10,9	3,9	100,0
Özvegy	6,6	93,4	28,1	40,5	15,7	9,1	100,0
Elvált	15,4	84,6	41,0	31,4	8,3	3,9	100,0
Összesen	27,5	72,5	23,9	36,6	8,7	3,3	100,0

Élettársi kapcsolatban élő nők

Hajadon	41,8	58,2	28,4	15,2	6,3	8,3	100,0
Házias	13,4	86,6	24,2	26,8	18,1	17,5	100,0
Özvegy	4,5	95,5	19,2	30,8	24,4	21,1	100,0
Elvált	10,2	89,8	31,6	35,7	13,8	8,7	100,0
Összesen	18,8	81,2	28,2	28,3	13,5	11,2	100,0

¹Az élveszületett gyermekek közül az 1984. évi Mikrocenzus eszmei időpontjában életben levő gyermekek száma.

Forrás: Számítások az 1984. évi Mikrocenzus "Termékenységi adatok" (KSH, 1987) alapján.

A részletesebb vizsgálat azt is kimutatta, az élettársi kapcsolatban élő nők jelentős részének nemcsak egy, hanem több gyermeke is van. Ebben a tekintetben különösen a magasabb gyermekszámú kategóriákban találhatók feltűnő eltérések a 15—49 éves női népesség egészével szemben. Így például az 1984. évi mikrocenzus adatai szerint az élettársi kapcsolatban élő nők között a háromgyermekesek aránya közel 14, a négygyermekeseké 11 százalék volt, másfélszer, illetve több mint háromszor annyi, mint a 15—49 éves női népességben belül.

Az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszám szerinti összetételét egy másik oldalról vizsgálja meg az az összehasonlítás, amikor azt vizsgáljuk, hogy mennyire népszerűek az élettársi kapcsolatok a különböző családi állapotú és gyermekszámú nők körében. (Azaz, milyen együttélési gyakoriságok jellemzik a különböző családi állapotú és gyermekszámú nőket.)

A gyermektelen és gyermekes nők élettársi kapcsolatainak gyakoriságát a nők családi állapotával összevetve kitűnt, hogy az élettársi kapcsolatok előfordulása leggyakoribb az olyan hajadonok körében, akiknek egy vagy több gyermeke is van. Közülük átlagosan 35 százalék élt élettársi kapcsolatban az 1984. évi mikrocenzus időpontjában. Ez azonban feltehetően azzal magyarázható, hogy elősorban az élettársi kapcsolatban élő hajadonok szülnék gyermeket és válnak ily módon gyermekessé. Azaz a gyermekes hajadonok összességükben véve nagyobb részt az élettársi kapcsolatban élő nők közül kerülnek ki (12. tábla).

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

Erre utaló megállapításokat tesz *Pongrácz Tiborné* és *S. Molnár Edit* (1987) egy speciális népességcsoport, a házasságon kívül gyermeket szült fiatalkorú anyák társadalmi, demográfiai jellemzőit vizsgálva. Vizsgálatuk azt is kimutatta, hogy az élettárs családi állású fiatal anyák többsége (53 százaléka) cigány származású, akiknek több mint 80 százaléka közös lakásban együtt is élt élettársával.

12. Élettársi kapcsolatban élő 15–49 éves nők aránya családi állapot és gyermekszám szerint a megfelelő női népesség százalékában, 1984

Családi állapot	Élettársi kapcsolatban élő						Összesen
	gyermektelen	gyermekes	ebből				
			1	2	3	4–	
	gyermekes ¹						
nők százalékában							
Hajadon	1,5	35,3	24,8	58,9	62,9	56,7	3,4
Házias	0,6	0,4	0,4	0,2	0,7	1,9	0,4
Özvegy	9,2	13,9	9,3	10,3	21,1	31,4	13,6
Elvált	11,4	18,1	13,2	13,4	24,6	37,5	17,1
Összesen	1,7	2,8	2,9	1,9	3,8	8,3	2,5

¹Lásd 11. tábla lábjegyzetét.

Forrás: Lásd 11. tábla.

Lényegesen ritkábbnak tűnik az élettársi kapcsolat fenntartása a gyermekes özvegyek és elváltak körében, de még így is meghaladta a gyermektelenekét. 1984-ben a gyermekes özvegy és elvált nőknek 14, illetve 18 százaléka élt élettársi kapcsolatban, míg a gyermekteleneknek mindössze 9, illetve 11 százaléka vallotta magát élettársnak.

Az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszám szerinti összetételének másik figyelemre méltó vonása, hogy a gyermekszámmal nő az élettársi kapcsolatban élés gyakorisága. Így például, míg az egygyermekes hajadonoknak egynegyede, a kétgyermekeseknek több mint a fele, a háromgyermekeseknek pedig közel kétharmada élt élettársi kapcsolatban. (A négy- és többgyermekes hajadon nők valamivel alacsonyabb együttélési gyakorisága valószínűleg a csoport marginális jellegével is magyarázható.) Hasonló tendencia érvényesül a jelenleg, illetve valaha házasságban élt nőknél is. Számbeli nagyságukra tekintettel az elvált nőket érdemes kiemelni, akik között az egygyermekeseknek 13 százaléka, a kétgyermekeseknek egyötöde, a háromgyermekeseknek egynegyede, a négy- és többgyermekeseknek pedig már több mint egyharmada élt élettársi kapcsolatban 1984-ben.

A magasabb gyermekszámú nők esetében a nagyobb együttélési gyakoriság feltehetően ugyancsak a cigány származásúak magasabb arányával függ össze. A sokgyermekes családok kérdőíves vizsgálata azt bizonyította egyfelől, hogy a magasabb gyermekszámú (hat- és többgyermekes) anyák körében meghatározó a cigány származásúak aránya, másfelől pedig, hogy a cigány lakosság körében gyakoribb az időlegesen vagy véglegesen élettársi kapcsolatban élők aránya is (*Pongrácz—S. Molnár*, 1991).

A gyermekes élettársi kapcsolatban élők magas arányából arra következtethetünk, hogy Magyarországon az együttéléssel egybekötött élettársi kapcsolatok döntő hányadában olyan családformáról van szó, amely bizonyos tekintetben a házassággal létrejött családokhoz hasonló funkciókat lát el. Az ilyen családok helyzete azonban annyiban mindenképpen sajátosnak mondható, hogy egy részükben valószínűleg nem az élettársak közös gyermekéről/gyermekeiről van szó. Különösen áll ez az élettársi kapcsolatban élő özvegy és elvált nőkre. A válások esetében például hosszú ideje megfigyelhető az a tendencia, hogy a gyermek egyre kevésbé jelent visszatartó erőt a házaspárok válási döntésében. Így voltaképpen nem meglepő, hogy az egy-, két-, háromgyermekes elvált nők körében gyakoribb az együttélés. Az élettársi kapcsolatban élő elvált nők magasabb gyermekszáma ily módon sokkal inkább a korábbi házasságból származó gyermekek számára utal, mint a fennálló élettársi kapcsolat magasabb termékenységére.

Az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszámának korcsoportonkénti alakulását vizsgálva a kép annyiban módosul, hogy amikor nem vesszük figyelembe a családi állapotot, akkor a 20–24 évesek kivételével a nők valamennyi korcsoportjában az élettársi kapcsolatban élők aránya a kétgyermekesek között a legalacsonyabb (13. tábla). Ennek hátterében azonban az áll, hogy a kétgyermekesek között a házások dominálnak, akik viszont, mint korábban is láttuk, elenyésző arányban élnek élettársi kapcsolatban. Valószínűleg az említett etnikai sajátosságokkal függ össze, hogy a 25 éven aluli három- és többgyermekesek élnek a legnagyobb gyakorisággal élettársi kapcsolatban. Meg kell azt is jegyezni, hogy az 1984. évi mikrocenzus feldolgozott és publikált adatai elvileg megengednék, hogy az élettársi kapcsolatban élő nők gyermekszám szerinti összetételét többszörös kombinációban, például a nő családi állapotával és életkorával, illetve egyéb differenciáló tényezőkkel egybevetve vizsgáljuk. A kis esetszámok miatt azonban olyan jelentős torzítással kell számolni, ami kockázatosná tenné az eredmények általánosítását.

Az a tény, hogy az élettársi kapcsolatban élő nők között többségben vannak a gyermekek, sőt a sokgyermekesek, azt sejteti, hogy társadalmi helyzetük szempontjából is sajátos jegyekkel rendelkeznek. Az 1984. évi mikrocenzus ebben a tekintetben két további ismérvt, az iskolai végzettséget és a társadalmi-foglalkozási csoport szerinti összetétel vizsgálatát tette lehetővé.

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

13. Élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők aránya korcsoport és gyermekszám szerint a megfelelő női népesség százalékában, 1984

Korcsoport	Élettársi kapcsolatban élő				Összesen
	gyermektelen	1	2	3+	
		gyermekes ⁹			
nők aránya (%-ban)					
15—19	0,8	6,5	4,3	12,5 ¹⁰	1,1
20—24	1,8	2,7	3,5	13,5	2,6
25—29	2,4	2,5	1,5	5,6	2,3
30—34	3,3	3,2	1,8	4,0	2,6
35—39	3,3	3,0	1,9	4,9	2,8
40—44	3,2	3,0	2,1	4,8	2,9
45—49	2,6	2,5	1,9	5,5	2,9
Összesen	1,7	2,9	1,9	5,1	2,5

⁹Lásd a 11. tábla lábjegyzetét.

¹⁰50 fő.

Forrás: Lásd 11. tábla.

VII. AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE ÉS TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI CSOPORTJA

A különböző országokban folytatott vizsgálatokból általánosságban arra lehet következtetni, hogy az élettársi kapcsolatban élők magasabb iskolai végzettség és magasabb társadalmi réteg jellemzi (*Brown—Kiernan, 1981*). Ugyanakkor az is megállapítható, hogy mindkét tekintetben az élettársi kapcsolatban élők között családi állapotuk szerint is vannak lényeges különbségek. Ausztráliában például a hajadon családi állapotú élettársak 39 százalékának felsőfokú végzettsége volt, míg a valaha házasoknak mindössze 6 százaléka rendelkezett ilyen végzettséggel. Hasonló különbségeket tapasztaltak a foglalkozási összetételben is. Míg a hajadonoknak egyharmada volt szellemi foglalkozású, a valaha házasoknak mindössze 8 százaléka tartozott ebbe a rétegbe (*Khoo, 1987*).

a) Iskolai végzettség

Az élettársi kapcsolatban élő nők életben levő gyermekszám szerinti összetétele már sejtette, hogy abban szerepe van társadalmi hovatartozásuknak is. Így nem igazán meglepő az a tény, hogy közöttük döntő többségben vannak az alacsony iskolai végzettségű és alacsonyan kvalifikált foglalkozási kategóriákba tartozó rétegek.

1984-ben az élettársi kapcsolatban élő nők 71 százaléka nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett és mindössze 3 százalékuknak volt felsőfokú végzettsége (14. tábla). Iskolai végzettség szerinti összetételüket családi állapotukkal egybevetve Magyarországon is feltűnő különbségek találhatók az élettársi kapcsolatban élő nők között. Ezek iránya azonban éppen ellenkezője annak, amit másutt, így például az említett ausztráliai vizsgálatban találtak. Magyarországon a legalacsonyabb iskolai végzettség a hajadon élettársakat, a legmagasabb pedig az elvált élettársi kapcsolatban élő nőket jellemezte. A nyolc osztálynál kevesebbet végzett hajadonok népességben belüli arányukhoz képest feltűnően nagyobb súllyal, 35 százalékban szerepeltek az élettársi kapcsolatban élő nők között. (Arányuk a 15—49 éves női népességben mindössze 6 százalék volt.) Ezzel szemben, idősebb korösszetételük ellenére, az elvált élettársi kapcsolatban élő nőknek mindössze 13 százaléka nem végezte el a nyolc osztályt. Az alacsony iskolai végzettségűek aránya azonban közöttük is nagyobb volt, mint a megfelelő elvált női népességben.

A gyermekszám és az élettársi kapcsolat gyakorisága közötti összefüggéseket korábban röviden úgy jellemeztük, hogy magasabb gyermekszámhoz az élettársi kapcsolatban élés nagyobb gyakorisága társul. Az élettársi kapcsolatok gyakoriságát az iskolai végzettség függvényében vizsgálva ezzel ellentétes tendencia tapasztalható: az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan csökken azoknak az aránya a 15—49 éves női népességben, akik élettársi kapcsolatban élnek (15. tábla).

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

14. A 15—49 éves női népesség százalékos megoszlása családi állapot és iskolai végzettség szerint; összes nő és élettársi kapcsolatban élő nők, 1984

Iskolai végzettség	Hajadon	Házass	Özvegy	Elvált	Összesen
Összes nő					
0—7 osztály	5,9	7,6	20,3	7,1	7,5
8 osztály	48,6	41,2	50,5	40,0	42,9
Befejezett szakmunkásképző, szakiskola	12,4	13,1	6,0	10,7	12,6
Befejezett középiskola	27,0	29,1	18,9	32,9	28,7
Befejezett főiskola, egyetem	6,1	9,0	4,3	9,3	8,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Élettársi kapcsolatban élő nők					
0—7 osztály	35,0	32,2	27,6	12,8	23,2
8 osztály	37,5	48,3	56,4	50,9	47,5
Befejezett szakmunkásképző, szakiskola	10,3	6,0	8,3	12,4	10,5
Befejezett középiskola	13,2	12,8	7,1	20,4	15,8
Befejezett főiskola, egyetem	4,0	0,7	0,6	3,5	3,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Lásd 11. tábla.

15. Élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők családi állapot és iskolai végzettség szerint a megfelelő női népesség százalékában, 1984

Iskolai végzettség	Hajadon	Házass	Özvegy	Elvált	Összesen
	nők közül élettársi kapcsolatban élők aránya %-ban				
0—7 osztály	20,1	1,8	18,5	30,7	7,6
8 osztály	2,6	0,5	15,2	21,8	2,7
Befejezett szakmunkásképző, szakiskola	2,8	0,2	18,8	19,9	2,1
Befejezett középiskola	1,6	0,2	18,8	19,9	1,4
Befejezett főiskola, egyetem	2,2	0,5	2,0	6,5	0,9
Összesen	3,4	0,4	13,6	17,1	2,5

Forrás: Lásd 11. tábla.

Mint hogy az iskolai végzettség és a gyermekszám között szoros kapcsolat van, kíváncsiak voltunk, hogy kimutatható-e különbség az élettársi kapcsolatban élő nők iskolai végzettségében aszerint is, hogy van-e gyermekük vagy nincs. Az élettársi kapcsolatban élők között legna-

gyobb súllyal szereplő hajadonokat és elváltakat kiemelve úgy tűnik, hogy a gyermektelen élettársakat magasabb iskolai végzettség jellemzi (16. tábla). A nők mindkét csoportjában a gyermektelen élettársi kapcsolatban élők között lényegesen nagyobb volt a középiskolát, illetve egyetemet, főiskolát végzettek aránya, mint a gyermekes élettársi kapcsolatban élő nők között, sőt a gyermektelen hajadonoknál a felsőfokú végzettségűek aránya magasabb volt, mint az ugyanilyen végzettségűek aránya az összes hajadonok között. (Míg 1984-ben a 15–49 éves hajadonok 6 százaléka volt felsőfokú végzettségű, addig az élettársi kapcsolatban élő gyermektelen hajadon nők több mint 8 százaléka tartozott ebbe a kategóriába.) Ebben nyilvánvalóan a gyermektelen nők fiatalabb korösszetételének is szerepe van, akik között már több a felsőfokú végzettségű, mint a gyermekes idősebbek között.

16. *Élettársi kapcsolatban élő 15–49 éves gyermektelen hajadonok és elvált nők százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint, 1984*

Iskolai végzettség	Élettársi kapcsolatban élő gyermektelen	
	hajadonok	elvált nők
0–7 osztály	16,4	10,0
8 osztály	39,0	45,0
Befejezett szakmunkásképző, szakiskola	14,4	11,7
Befejezett középiskola	21,9	28,3
Befejezett főiskola, egyetem	8,2	5,0
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Lásd 11. tábla.

b) Az élettársi kapcsolatban élő nők társadalmi-foglalkozási csoportja

Mint ahogy az iskolai végzettség általában azokat a lehetőségeket is meghatározza, hogy az egyén milyen társadalmi, foglalkozási státust érhet el, az iskolai végzettség szerint kimutatott összefüggések érvényesülnek társadalmi-foglalkozási csoportok szerint is.

Az 1984. évi mikrocenzus időpontjában megkérdezett élettárs nők 80 százaléka fizikai foglalkozású volt és ennek megfelelően egyötödüket alkották a szellemi foglalkozásúak. Az iskolai végzettség szerinti jellemzőkhöz hasonlóan, az alacsonyabban kvalifikált fizikai foglalkozású rétegek aránya az elvált élettársi kapcsolatban élő nők között volt a legkisebb, de még így is közel 60 százaléku tartozott ebbe a kategóriába (17. tábla).

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

17. A 15—49 éves nők százalékos megoszlása családi állapot és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint; összes nő és élettársi kapcsolatban élő nők, 1984

Társadalmi-foglalkozási csoport	Hajadon	Házas	Özvegy	Elvált	Összesen
Összes nő					
<i>Szellemi foglalkozású</i>	36,5	40,2	26,6	45,8	39,6
Vezető, irányító	6,6	4,9	3,8	6,1	5,3
Beosztott ügyintéző	21,7	23,7	15,4	26,3	23,4
Beosztott ügyviteli dolgozó	8,2	11,6	7,4	13,4	10,9
<i>Fizikai foglalkozású</i>	63,5	58,8	73,4	54,2	60,4
Szaktmunkás	23,4	16,4	12,6	12,6	17,4
Betanított munkás	21,5	32,6	41,7	29,1	30,1
Segéd munkás ¹¹	18,6	10,8	19,1	12,5	12,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Élettársi kapcsolatban élő nők					
<i>Szellemi foglalkozású</i>	15,8	14,8	8,3	27,9	20,5
Vezető, irányító	1,4	0,7	1,3	3,2	2,2
Beosztott ügyintéző	9,2	8,1	5,1	14,6	11,1
Beosztott ügyviteli dolgozó	5,2	6,0	1,9	10,1	7,2
<i>Fizikai foglalkozású</i>	84,2	85,2	91,7	72,1	79,5
Szaktmunkás	11,5	12,1	18,0	13,1	13,1
Betanított munkás	43,3	47,7	50,7	39,1	42,7
Segéd munkás ¹¹	29,4	25,4	23,0	59,0	23,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹¹Önálló foglalkozásúakkal és azok segítő családtagjaival, valamint a mezőgazdasági kisegítő gazdaságban dolgozó segítő családtagokkal együtt. (2050 fő, az élettársi kapcsolatban élő nők 3,1 százaléka.)

Forrás: Lásd 11. tábla.

Hasonlóképpen, akár csak az iskolai végzettség esetében, az együttéléses élettársi kapcsolatok gyakorisága a társadalmi réteg emelkedésével csökken. Ez a tendencia mind a fizikai, mind a szellemi foglalkozásúak rétegén belül is érvényesül, azaz a magasabb foglalkozási csoportok felé haladva egyre csökken az élettársi kapcsolatban élés gyakorisága.

A társadalmi-foglalkozási csoportot a családi állapottal összevetve kitűnik, hogy a legnagyobb gyakorisággal az elvált betanított és segéd munkás nők élnek élettársi kapcsolatban (18. tábla). A szellemi foglalkozásúak között ugyancsak az elváltak élettársi kapcsolatai dominálnak, a fizikai foglalkozásúaknál tapasztalt irányban: az élettársi kapcsolatok előfordulása leggyakoribb a legalacsonyabban kvalifikált beosztott ügyviteli dolgozók csoportjában. Az élettársi kapcsolatban élők társadalmi, foglalkozási csoportok szerinti jellemzőivel összefüggésben azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az élettársi kapcsolatok alacsonyabb gyakorisága a szellemi foglalkozásúak különböző csoportjaiban nem feltétlenül

felel meg a valóságos helyzetnek. Feltételezhető ugyanis, hogy a legmagasabban kvalifikáltak körében gyakoribb az az eset, amikor a partnerek nem élnek egy fedél alatt. Emellett talán gyakrabban fordulhat elő az is, hogy nem vallják be az élettársi kapcsolatot.

18. *Élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők családi állapot és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint a megfelelő női népesség százalékában, 1984*

Társadalmi-foglalkozási csoport	Hajadon	Házias	Özvegy	Elvált	Összesen
	nők közül élettársi kapcsolatban élők aránya %-ban				
<i>Szellemi foglalkozású</i>	1,5	0,2	4,3	10,4	1,3
Vezető, irányító	0,7	0,1	4,6	9,0	1,0
Beosztott ügyintéző	1,4	0,1	4,5	9,5	1,2
Beosztott ügyviteli dolgozó	2,1	0,2	3,5	12,8	4,6
<i>Fizikai foglalkozású</i>	4,5	0,6	17,0	22,8	3,2
Szaktanácsos	1,6	0,3	19,3	17,7	1,9
Betánított munkás	6,8	0,6	16,5	23,0	3,5
Segédmunkás ¹²	5,3	1,0	16,4	27,3	4,5

¹²Lásd a 17. tábla lábjegyzetét.

Forrás: Lásd 11. tábla.

A magukat élettársaknak valló nők családi viszonyaira — ha csak közvetetten is — rávilágít a gyermekszám társadalmi-foglalkozási csoportok szerinti vizsgálata. Ennek alapján is megállapítható, hogy az élettársi kapcsolatban élőknel a nagyobb gyermekszám és az alacsony foglalkozási státusz együtt jár (19. tábla). Míg az egygyermekeseknek 73 százaléka volt fizikai foglalkozású — elsősorban betanított és segédmunkás —, addig a négy- és többgyermekeseknek már 96 százaléka tartozott ebbe a kategóriába. Figyelemre méltó, hogy a négy és több, mai szóhasználattal "sok" gyermekes élettárs nők között a betanított munkások aránya megfelelt az összes 15—49 éves ugyanilyen gyermekszámú női népességben belüli arányuknak. (Mindkét sokaságban 50 százalékot tett ki.) Ezzel szemben a sokgyermekes élettársi kapcsolatban élő nők között a segédmunkások aránya lényegesen magasabb volt, mint a megfelelő női népességben. (Arányuk 43 százalék volt, míg a 15—49 éves négy- és többgyermekes nők 32 százaléka tartozott a segédmunkások közé.)

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

19. Élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nők százalékos megoszlása társadalmi-foglalkozási csoportok és gyermekszám szerint, 1984

Foglalkozási viszony, beosztás	Élettársi kapcsolatban élő					Összesen
	gyermektelen	1	2	3	4+	
		gyermekes				
	nők százalékos megoszlása ¹³					
<i>Szellemi foglalkozású</i>	29,2	26,8	18,2	13,1	4,3	20,5
Vezető, irányító	3,4	2,8	1,7	1,2	0,7	2,2
Beosztott ügyintéző	15,5	13,4	11,4	7,7	1,4	11,1
Beosztott ügyviteli dolgozó	10,3	10,5	5,1	4,2	2,2	7,2
<i>Fizikai foglalkozású</i>	70,8	73,2	81,8	86,9	95,7	79,5
Szaktmunkás	16,7	15,4	12,8	11,9	3,6	13,1
Betanított munkás	34,8	36,8	47,6	50,6	49,6	42,7
Segédmunkás ¹⁴	19,9	21,0	21,4	24,4	42,5	23,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹³Lásd a 11. tábla lábjegyzetét.

¹⁴Lásd a 17. tábla lábjegyzetét.

Forrás: Lásd 11. tábla.

Az élettársi kapcsolatban élő nők társadalmi-foglalkozási összetételével kapcsolatos megállapítások kiegészítéseként az alaptáblákban szereplő ismérvek közül kiemeltünk néhány szemléltető adatot az élettársi kapcsolat fennállásának időtartamára vonatkozóan is. (Ezen az ismérven belül a további részletesebb bontások igen kis esetszámokat eredményeztek, ami nem adott lehetőséget a mélyebb elemzésre.) (20. tábla.)

Az adatokból arra lehet következtetni, hogy a tartósnak tekinthető — hat éve vagy annál hosszabb ideje fennálló — élettársi kapcsolat elsősorban a segédmunkás hajadonokat jellemzi: 47 százalékuk tartozott ebbe a kategóriába. Ezzel, a valószínűleg etnikai, illetve tradicionális mintákat követő csoporttal szemben az élettársi kapcsolatban élő nők más rétegeit, családi állapottól függetlenül, inkább a rövidebb ideje — 0—2 éves — fennálló kapcsolatok jellemzik.

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

20. Élettársi kapcsolatban élő nem házas 15—49 éves nők százalékos megoszlása az élettársi kapcsolat tartama, családi állapot és társadalmi-foglalkozási csoport szerint, 1984

Társadalmi-foglalkozási csoport	éve él élettársi kapcsolatban			Összesen
	—2	3—5	6 és több	
Hajadon				
<i>Szellemi foglalkozású</i>	52,7	25,0	21,8	100,0
Vezető, irányító ¹⁵
Beosztott ügyintéző	71,9	9,4	18,7	100,0
Beosztott ügyviteli dolgozó	27,8	55,5	16,7	100,0
<i>Fizikai foglalkozású</i>	45,5	20,6	33,9	100,0
Szaktmunkás	75,0	12,5	12,5	100,0
Betanított munkás	45,7	21,8	32,5	100,0
Segéd munkás ¹⁶	31,4	22,1	46,5	100,0
Összesen	45,6	21,5	32,9	100,0
Özvegy				
<i>Szellemi foglalkozású¹⁷</i>	15,4	30,8	53,9	100,0
Vezető, irányító
Beosztott ügyintéző
Beosztott ügyviteli dolgozó
<i>Fizikai foglalkozású</i>	38,0	21,1	40,9	100,0
Szaktmunkás	39,3	17,9	42,8	100,0
Betanított munkás	30,4	22,8	46,8	100,0
Segéd munkás ¹⁶	54,3	20,0	25,7	100,0
Összesen	35,9	22,4	41,7	100,0
Elvált				
<i>Szellemi foglalkozású</i>	47,6	26,8	25,6	100,0
Vezető, irányító	36,8	31,6	31,6	100,0
Beosztott ügyintéző	48,8	26,8	24,4	100,0
Beosztott ügyviteli dolgozó	49,2	25,4	25,4	100,0
<i>Fizikai foglalkozású</i>	45,0	28,0	27,0	100,0
Szaktmunkás	53,2	26,0	20,8	100,0
Betanított munkás	43,5	30,0	26,5	100,0
Segéd munkás ¹⁶	42,3	24,7	33,0	100,0
Összesen	45,2	27,9	26,9	100,0
Élettársi kapcsolatban élő nők összesen				
<i>Szellemi foglalkozású</i>	47,0	26,7	26,3	100,0
Vezető, irányító	30,8	26,9	42,3	100,0
Beosztott ügyintéző	52,4	23,0	24,6	100,0
Beosztott ügyviteli dolgozó	43,8	32,5	23,7	100,0
<i>Fizikai foglalkozású</i>	44,0	24,3	31,7	100,0
Szaktmunkás	56,6	20,7	22,7	100,0
Betanított munkás	42,0	26,1	31,9	100,0
Segéd munkás ¹⁶	39,9	22,9	37,2	100,0
Összesen	44,7	24,8	30,5	100,0

¹⁵250 fő. A kis esetszám miatt az adok nem értékelhetők.

¹⁶Lásd a 17. tábla lábjegyzetét.

¹⁷Az élettársi kapcsolatban élő szellemi foglalkozású özvegy nők száma 650 fő volt. Ebből vezető, irányító 100, beosztott ügyintéző 400, beosztott ügyviteli dolgozó 150 fő volt. A kis esetszám miatt a részadatok nem értékelhetők.

Forrás: Lásd 11. tábla.

Bizonyos mértékig az élettársi kapcsolatok várható további terjedésére utaló körülménynek is tekinthetjük, hogy az élettársi kapcsolatban élő hajadon szakmunkásnők és a szellemi foglalkozású beosztott ügyintéző nők 75, illetve 72 százaléka azt vallotta, hogy két évnél rövidebb ideje él élettársi kapcsolatban. Bár nem kizárt, hogy ennek háttérében az áll, hogy az említett társadalmi-foglalkozási csoportokba tartozó nők nagyobb mértékben legalizálják párkapcsolataikat, olyan jelzéseként is fel lehet fogni, ami arra utalhat, hogy a magasabban kvalifikált rétegekben most van terjedőben ez a jelenség.

Befejezésül e fejezet végére kívánczik az a megjegyzés, hogy az élettársi kapcsolatban élő magyar nők társadalmi, foglalkozási összetétele sokban hasonlít ahhoz a helyzethez, ami a finn és a svéd népeiséget jellemezte abban az időben, amikor ez a jelenség "hódító útjára" indult. Svédországban például az élettársi kapcsolatban élők a múltban leginkább a munkásrétegekben volt népszerű és a későbbiekben is a leggyorsabban a munkásszármazású rétegekben terjedt tovább (*Hofsten*, 1978). Egy újabb vizsgálat azt is kimutatta, hogy ez a jelenség a munkásszármazású nők között a leggyakoribb (*Bernhardt—Hoem*, 1985). Finnországban az 1970-es években az élettársi kapcsolatban élők 90 százaléka munkás vagy alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozott (*Lindgren*, 1979).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1984. évi mikrocenzus adatainak másodelemzésével készült vizsgálat az élettársi kapcsolatban élő 15—49 éves nőkről számos lényeges ismeretet nyújtott. Ugyanakkor természetesen szembe kell nézni azokkal a problémákkal is, amelyek a levonható következtetések általános érvényét korlátozzák. Így nem szabad elfelejteni, hogy a mikrocenzus alkalmával regisztrált élettársi kapcsolatok a jelenség egy meghatározott — együttéléssel egybekötött — formájáról adnak felvilágosítást. Még ebben a tekintetben is további korlátozó tényezőként kell figyelembe venni az olyan torzításokat, mint a bevallás mértéke, a minta elemszáma, a megfigyelt népességkategória (lakónépesség). Lényegében azt mondhatjuk, hogy a népszámlálási statisztikákban szereplő élettársi kapcsolatok száma és aránya a jelenség előfordulása alsó határának tekinthető.

A vizsgálat eredményei szerint az együttéléses párkapcsolatban élő 15—49 éves nők társadalmi, demográfiai jellemzői összességükben arra utalnak, hogy az érintettek többsége a magyar népességben korábban sem teljesen ismeretlen olyan együttélést folytat, amely a kapcsolatot "házasságszerűvé" teszi, annak joghatásai nélkül.

Az élettársi kapcsolatok előfordulásának magas aránya a valaha házások körében ugyanakkor azt is jelzi, hogy növekvő mértékben jönnek létre a felek számára kevesebb anyagi, gazdasági és erkölcsi kötelezettséggel járó, kevesebb tradicionális elemet tartalmazó kapcsolatok. A házasság megszűnése után választott élettársi kapcsolatokat már nem lehet egyszerűen "marginális", "perifériális" csoportok családalkotási formájának tekinteni. Másfelől az is valószínű, hogy ezek a kapcsolatok sem teljesen "újszerűek" abban a tekintetben, hogy céljuk nem minden esetben a függetlenség, az individuális szabadság megőrzése, hanem gyakran egyéb "háttér" tényezők játszanak szerepet, mint például az újraraházasodókkal szemben érvényesülő egyes hátrányos jogi megkülönböztetések. Így többek között a túlélő házastárs haszonélvezeti jogának elvesztése komoly visszatartó erőt jelenthet egy újabb házasságtól. Az elváltaknál a felbontott házasságból származó egy vagy több gyermek jelenléte okozhat gondot, nemcsak úgy, hogy megnehezíti az újabb házassághoz jutást, de úgy is, hogy visszatartatja a további gyermekvállalás szempontjából több felelősséget jelentő házasságtól.

Az élettársi kapcsolatban élők gyermekszáma és társadalmi rétege ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy az élettársi kapcsolatban élők Magyarországon jelenleg a gazdasági nehézségek nagyobb kockázatának kitett népességcsoportokat gyarapítják. Minthogy az élettársi kapcsolatok többségében több gyermek is van, valószínű, hogy ezekben a családokban nemcsak a társadalmi réteghelyzetből fakadó gazdasági hátrányokkal kell megküzdeni, de a magasabb gyermekszámból adódó további hátrányokkal, szociális problémákkal is szembe kell nézni.

A magyarországi helyzetet az is sajátossá teszi, hogy az élettársi kapcsolatok terjedése nem a növekvő társadalmi jólét és választási szabadság "melléktermékeként" következett be. Feltételezhető, hogy Magyarországon a népesség széles rétegeit érintő gazdasági bizonytalanság fokozott mértékben tart vissza a házasságtól és az azzal járó kötelezettségek vállalásától. Így azt is valószínűsíthető, hogy az 1980-as években — és véleményem szerint ide

sorolható az 1990-es évtized jelenlegi szakasza is — az élettársi kapcsolatok terjedése a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetű családok számának és arányának növekedését jelentette. Meg kell jegyezni, hogy az élettársi kapcsolatok újabb alakulásának néhány sajátossága alapján arra lehet következtetni, hogy valószínűleg többről van szó, mint csak a gazdasági nehézségek okozta "védekező" magatartásról. Az élettársi kapcsolatok népszerűségének növekedése a házassággal kapcsolatos felfogás változására is utal.

A jelenlegi tendenciákat figyelembe véve az élettársi kapcsolatok terjedésének nemcsak társadalmi hatásai, hanem demográfiai következményei is figyelmet érdemelnek. Az első házasságkötési kor későbbre tolódása, a gyermekek megszületésének elhalasztása, a házasságon kívüli születések arányának növekedése, az újraházasodástól való tömeges tartózkodás távlatilag ma még eléggé fel nem tárt demográfiai változásokkal járhatnak. Annyit mindenesetre meg kell jegyezni, hogy a külföldi vizsgálatok tanúsága szerint az élettársi kapcsolatok semmivel sem stabilabbak a házasságoknál. Míg azonban a házasság széleskörű biztosítékokat nyújt a feleknek a megszűnés esetére, az élettársi kapcsolat megszűnésének következményei tisztázatlanok és nem kap figyelmet sem a túlélő, vagy elhagyott élettárs, sem az élettársi kapcsolatból származó gyermekek érdekeinek védelme.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy az élettársi kapcsolatok 1984. évi mikrocenzuson alapuló vizsgálata egyik fontos eredményének tekinthető az is, hogy az elemzés során fény derült a jelenség vizsgálatának több módszertani problémájára. Emellett számos egyéb, a későbbi részletesebb vizsgálatok során minden bizonnyal megválaszolható kérdés és hipotézis is felmerült. Így mindenekelőtt további vizsgálatot érdemelne a jelenség tényleges méreteinek megállapítása, továbbá az, hogy kik és miért választják a párkapcsolatnak éppen ezt vagy más formáit, mennyire tartósak ezek a kapcsolatok, mi a gyermekek szerepe az ilyen kapcsolatok keletkezésében, fenntartásában és megszűnésében, hogyan vélekednek az érintettek sorsuk további alakulásáról, valóban a házassággal és a családdal kapcsolatos értékrend megváltozásáról van-e szó vagy egyéb kényszerítő körülmények hatására vezethető vissza ez a jelenség.

Az élettársi kapcsolatok terjedése, népszerűségének növekedése mindenképpen azt indokolja, hogy a továbbiakban ezekre a kérdésekre is megkíséreljünk választ adni.

IRODALOM

- Bernhardt, E.—Hoem, B.* (1985): Cohabitation and social background: trends observed for Swedish women 1936—1960. *Stockholm Reserach Reports in Demography*, 23. 35 pp.
- Blanc, A. K.* (1984): Nonmarital cohabitation and fertility in the United States and Western Europe. *Poplation Research and Policy Review*, 3. 181—193. pp.
- Brown, A.—Kiernan, K.* (1981): Cohabitation in Great Britain: evidence from the General Household Survey. *Population Trends*, No. 25. 4—10. pp.
- Carlson, E.—Klinger, A.* (1987): Partners in life: Unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*. Vol. 3. 85—99. pp.
- Cherlin, A.* (1978): Remarriage as an incomplete institution. *American Journal of Sociology*. No. 3. 634—650. pp.
- Csernák Józsefné* (1984): A 18 éven aluli nők házasságkötéseinek néhány demográfiai jellemzője Magyarországon. *KSH NKI Kutatási Jelentései*. 20. sz. 67 pp.
- Csernák Józsefné—Szabó Kálmán* (1988): A családok és háztartások előreszámítása, 1986—2021. *KSH NKI Kutatási Jelentései*. 35. sz. 148 pp.
- Glick, P. C.—Spanier, G. B.* (1980): Married and unmarried cohabitation in the United States. *Journal of Marriage and the Family*. Vol. 42. No. 1. 19—30. pp.
- Hoffmann-Nowotny, H. J.* (1987): The Future of the Family. In: *Plenaries of the European Population Conference 1987: Issues and Prospects*. Jyvaskyla. Finland. June 11—16, 1987. 113—200. pp.
- Hofsten, E.* (1978): Consensual unions and their recent increase in Sweden. *Statistisk Tidskrift*, No. 1. 24—32. pp.
- Khoo, S.-E.* (1987): A profile of de facto couples in Australia. *Journal of Marriage and the Family* Vol. 49. No. 1. (February) 185—191. pp.
- Leridon, H.* (1990a): Cohabitation, marriage, separation: an analysis of life histories of French cohorts from 1968 to 1985. *Population Studies*, Vol 44. No. 1. 127—144. pp.
- Leridon, H.* (1990b): Extra-marital cohabitation and fertility. *Population Studies*, Vol. 44. No. 3. 469—487. pp.
- Lesthaeghe, R.* (1983): A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*. Vol. 9. No. 3 (September). 411—435. pp.
- Lindgren, J.* (1979): A new phenomenon: Cohabitation outside marriage. *Yearbook of Population Research in Finland*. Vol XVII. 53—57. pp.
- Netherlands Fertility Survey 1988. Cohabitation, marriage, birth control, employment and fertility. *Demographic Working Papers*, Netherlands Central Bureau of Statistics, 1991. 80 pp.
- Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit* (1987): A 18 éven aluli házasságon kívül szült anyák társadalmi, demográfiai és egészségügyi jellemzői. *KSH NKI Közleményei*, 64. sz. 176 pp.

ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN ÉLŐ NŐK

- Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit* (1991): Sokgyermekes családok. KSH NKI Kutatási Jelentései. 41. sz. 118 pp.
- Popenoe, D.* (1987): Beyond the nuclear family: A statistical portrait of the changing family in Sweden. *Journal of Marriage and the Family*. Vol 49. No. 1. February. 173—183. pp.
- Roussel, L.* (1978): La cohabitation juénile en France, *Population*. Vol. 32. 15—42. pp.
- Sardon, J.-P.*: Evolution de la nuptialité et de la divoicalité en Europe depuis la fin des années 1960. *Population*. 1986. No. 3. 463—482. pp.
- Schmid, J.* (1982): The family today: Sociological highlights on an embattled institution. *European Demographic Information Bulletin*. Vol XIII. No. 2. 49—72. pp.
- Schulz, W.* (1985): A "családtól" mint intézménytől a férfi, a nő és a gyermek közötti részleges kapcsolatokig. *Szociológiai Szemle*, No. 2. 79—93. pp.
- Spanier, G. B.* (1983): Married and unmarried cohabitation in the United States: 1980. *Journal of Marriage and the Family*. Vol. 42. No. 2. May. 277—288. pp.
- Szűcs Zoltán* (1990): A népszámlálások család- és háztartás-fogalmának változásai. *Statisztikai Szemle*. 3—4. 325—348. pp.
- Szűcs Zoltán* (1991): A családokban és a háztartásokban végbement szerkezetváltozás trendje, 1960—1990. (Kézirat)
- Tárkány Szűcs Ernő* (1981): Magyar jogi népszokások. Gondolat Kiadó. Budapest. 901 pp.
- Trost, J.* (1975): Married and unmarried cohabitation. The case of Sweden, with some comparisons. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 37. 677—682. pp.

ADATGYŰJTEMÉNYEK

- Demográfiai Évkönyv, 1989. KSH. SKV Budapest, 1990.
1970. évi Népszámlálás 25. Háztartás és család adatok I. KSH. SKV Budapest. 1973.
1980. évi Népszámlálás 21. Demográfiai adatok. KSH SKV Budapest, 1981.
- Az 1984. évi Mikrocenzus adatai. KSH. SKV Budapest, 1985.
- Termékenységi adatok az 1984. évi mikrocenzus alapján. (Munkaanyag). KSH. SKV Budapest 1987.
1990. évi Népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviselői minta alapján. KSH. SKV Budapest, 1991.

PONGRÁCZ TIBORNÉ—S. MOLNÁR EDIT

**KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS
AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOKRÓL**

A Népszégtudományi Kutató Intézet élettársi kapcsolatokkal foglalkozó demográfiai kutatásait az elmúlt év végén egy lakossági közvélemény-kutatással egészítettük ki. A közvélemény megismerése e témakörben demográfiai nézőpontból sem érdektelen, mivel vélhető, hogy ha a társadalomra, a közgondolkodásra a házasságkötés nélküli párkapcsolatokat elfogadó attitűd jellemző, az kedvez az élettársi kapcsolatok további terjedésének, mert az érintettek választását kevésbé befolyásolja a környezet elítélésétől való tartózkodás. Meg kell jegyezni, hogy ez az összefüggés valószínűleg kétirányú. Hiszen ha az élettársi kapcsolatok száma növekszik, a közvélemény is hajlamos ezt az életformát jobban elfogadni.

Kutatásunk a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) szervezeti keretei között készült egy 1000 fős mintán, amely a 21 éves és idősebb népességet (férfiakat és nőket) reprezentálta.

A minta összetételére vonatkozó főbb adatok a Mellékletben szerepelnek. A minta alsó korhatára azért a 21. életév, mert kérdőívünk, amely egy nagyobb, különböző témákat felölelő kérdőívnek képezte egyik blokkját, a TÁRKI Panel-mintáján került megkérdezésre, s e minta kormegoszlása adott volt. Ezt a kompromisszumot részünkről az ökonomikusság indokolta; kétségtelen, hogy vizsgálatunk témájában már az ennél fiatalabb korcsoportok is kompetens véleménnyel rendelkeznek.

Kérdőívünk a következő témakörökre terjedt ki:

- milyen ismeretei/hiedelmei vannak az embereknek ma Magyarországon az élettársi kapcsolatok számának alakulásáról, azok keletkezésének főbb okairól, összetételükről;
- milyen mértékben tartja ezt az életformát a fiatalok számára követendőnek, javasolt-nak a közgondolkodás;
- hogyan vélekednek az emberek a házasságon kívül született gyermekek helyzetéről; szükségesnek érzik-e a gyermekek helyzetének, családi relációinak a hagyományoknak megfelelő rendezését;
- vannak-e, s ha igen, milyen tartalmú, milyen struktúrával rendelkező előítéletek élnek ma az élettársi életformával kapcsolatban; a lakosság mely rétegeire és csoportjaira jellemzőek ezek leginkább.

1. Ismeretek és hiedelmek az élettársi kapcsolatok gyakoriságáról, kialakulásuk okairól

Az természetesen nem várható el, hogy az emberek egzakt, számszerű ismeretekkel rendelkezzenek az élettársi kapcsolatokról, hiszen — mint arra e kiadványunkban szereplő demográfiai elemzés is felhívja a figyelmet — pontos adatokkal a statisztika sem rendelkezik. Inkább arra kerestük a választ: mindennapi tapasztalataik, ismereteik alapján e párkapcsolatokat az emberek többsége elfogadható arányúnak érzi-e, vagy sem. Ennek becslése természetesen értékítéletet is tartalmaz. Ha valaki "túlságosan soknak", "elég soknak" érzi számukat, feltételezhető, hogy azt nem nézi jó szemmel, míg az "elfogadható", "nem túl sok", "elég kevés" — megfogalmazású vélekedés inkább az adott helyzet elfogadására, tudomásulvételére utal.

Megállapítható, hogy a közvélemény meglehetősen megoszlik ebben a kérdésben: közel ugyanannyian tartják "túl soknak" vagy "elég soknak" az élettársi kapcsolatok számát, mint amennyien "elfogadható" arányúnak, vagy "nem túl soknak", "kevésnek".

Az élettársi kapcsolatok száma

Túl sok	13,1 %
Elég sok	31,4 %
Elfogadható	34,6 %
Nem túl sok	10,2 %
Elég kevés	2,4 %
Nem tudja	8,3 %
Összesen	100,0 %

Az átlagosnál is nagyobb mértékben sokallják az élettársi kapcsolatok számát az idősebb életkorúak, az alacsonyan iskolázottak, a nem szellemi munkát végzők. (Érdekes, hogy a kérdezettek neme és lakóhelye ezt a véleményt nem befolyásolja. Ezt más témaköröknél is tapasztaltuk; úgy tűnik fel, hogy a férfiak és a nők, a városi és községi lakosok nagyjából azonos módon gondolkoznak az élettársi kapcsolat problémáiról.) Töredéknyi ugyan azok aránya, akik szerint ma Magyarországon "elég kevés" élettársi kapcsolat van, ám az így vélekedők főképp a fiatalabbak, az iskolázottabbak, illetve a szellemi foglalkozásúak közül kerülnek ki, akik — mint azt más kérdéseknél is tapasztalhattuk — általában is nyitottabbak, toleránsabbak a házasságkötés nélküli párkapcsolatok iránt.

Mind a népszámlálási, mind a népmozgalmi adatok (a házasságkötések számának csökkenése, a házasságkötési kor kitolódása) arra utalnak, hogy az utóbbi évtizedben elég jelentős mértékben megemelkedett a házasságkötés nélkül — hosszabb-rövidebb ideig — együttélő párok előfordulási gyakorisága. A megkérdezettek — nyilvánvalóan nem a statisztika ismeretében, hanem mindennapi tapasztalataik alapján — ezt az emelkedő tendenciát jól érzékelik; 80 százalékuk szerint e párkapcsolatok száma az elmúlt években növekedett. Mindössze 8,4 százalék vélte úgy, hogy az együttélések száma nem változott, illetve 2,4% szerint csökkent. Egybevetve ezt az előző kérdésre adott válaszokkal, az élettársi kapcsolatok számát túl soknak ítéelő embereknek közel teljes köre, 95%-a van azon a véleményen, hogy ez a szám egyben növekvő is.

Vajon milyen okokra vezet vissza a közvélemény a házasságkötés nélküli együttélések terjedését, gyakoribbá válását? Ennek vizsgálatára azt a módszert választottuk, hogy a nemzetközi szakirodalomból ismert kutatások eredményeire és a hazai közgondolkodásban jelen lévő vélekedésekre, érvekre támaszkodva hét állítást fogalmaztunk meg. A megkérdezetteknek mindegyik állításról nyilatkozniuk kellett: nézetük szerint annak "döntő szerepe" van-e, vagy "kis szerepe", vagy pedig "nincsen szerepe" az élettársi kapcsolatok alakulásában. A válaszok arányaiból ún. egyetértés-indexet számítottunk.

Az index kiszámítása úgy történik, hogy a "van szerepe" és "nincs szerepe" vélemények arányait kivonjuk egymásból és elosztjuk e kettő összegével, majd — a könnyebb érthetőség kedvéért — 100-zal szorozzuk. Így egy -100-tól +100-ig terjedő skálát kapunk.

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

Ha a két véleményítípus aránya nagyjából megegyezik (vagyis a közvélemény erősen megoszlik), az index értéke 0 körül van; +50 feletti érték az elfogadó, -50 alatti érték pedig az elvető vélemények erős túlsúlyát mutatja.

Állítások	Egyetértési index
1. Egy korábbi rossz házasság, válás után az emberek félnek újabb házasságot kötni	86,6
2. Idősebb korban — például özvegyen — az emberek már félnek, hogy elveszíthetik özvegyi jogaikat, pl. özvegyi nyugdíjat, örökséget	81,4
3. Óvatosság: ha nem sikerül a kapcsolat, nem kell törvényesen elválni	80,7
4. Idősebb korban az emberek nem szívesen adják fel önállóságukat, nem akarnak házasságot kötni	78,6
5. A törvény jobban kedvez az egyedülálló szülőknek, mint azoknak, akik házasságban élnek	58,4
6. Romlottak az erkölcsök; már nem értékelik úgy a házasságot	50,5
7. Divatból; ma már ez a modern életforma	26,5

Valamennyi kijelentés index-értéke a pozitív tartományban helyezkedik el, más szóval a megkérdezettek szerint valamennyi szempont kisebb-nagyobb mértékben szerepet játszik abban, hogy az emberek házasságkötés helyett egyre gyakrabban választják a nem törvényesített együttélési formát. Ez a demográfusokat is megerősíti abban, hogy az élettársi kapcsolatok természetének demográfiai módszerekkel történő elemzése nem nélkülözheti ezen életforma tipizálását; az elemzések kiterjesztését a legfiatalabbtól a legidősebb életkorokra, s az érintettek családi állapot szerinti megfigyelését.

Igen erős, 80 pont körüli, vagy azt meghaladó egyetértés mutatkozik az első négy állítás esetében. Ez arra utal, hogy a közvélemény az élettársi kapcsolatokat elsősorban nem morális oldalról, hanem a racionális megfontolások szemszögéből közelíti meg. Egy rosszul sikerült házasság utáni óvatosság, az időskori önállóság, anyagi biztonság (lakás, nyugdíj feladása) alapvetően gyakorlati, pragmatikus szempontok. Megjegyezzük, nem pusztán az index magas értéke, hanem a konkrét válaszok belső struktúrája is azt támasztja alá, hogy e szempontokat a közgondolkodás preferálja. Többségben vannak ugyanis azok, akik e négy állítás esetében a "döntő, nagy szerepe van" válaszlehetőséget jelölték meg. Ezekben a kérdésekben egyébként a közvélemény lényegében homogénnek mondható, a megkérdezettek társadalmi-demográfiai jellemzői mentén véleménykülönbségek nem mutatkoztak.

Az élettársi kapcsolatok kialakulásában szerepet játszik — bár az előzőeknél valamivel kevesebben választották — a törvényszabályozás egyedülállókra előnyben részesítő hatása is. Véleményeltérés e tekintetben elsősorban a válaszadók családi állapota szerint alakul ki. Míg az elváltak (az érintett egyedülállók) inkább vélik úgy, hogy a törvényi szabályozásnak nincs ilyen szerepe (nem érzékelik tehát, hogy bármiféle előnyöket élveznének), addig a házasságban élők túlnyomó többsége szerint ennek a motívumnak meghatározó szerepe van az élettársi kapcsolatok alakulásában. Más szóval a házások azon a véleményen vannak, hogy a jogilag egyedülállókra a törvény kivételes előnyökhöz juttatja.

Mint az adatsor mutatja, a közvéleményt leginkább az a kérdés osztja meg: vajon játszik-e szerepet az élettársi kapcsolatok szaporodásában a divat, a "modern életforma" követése. Feltételezhetnénk, hogy a divatkövetés elsősorban a fiatalabb, az ún. modernség iránt

nyitottabb rétegeket indítja házasságkötés nélküli párkapcsolat létesítésére. Mégis azt találtuk, a fiatalabb életkorúak, a legalább középiskolát végzettek, a nőtlen/hajadon (és elvált) családi állapotúak gondolják leginkább, hogy e szempontnak egyáltalán nincsen szerepe. Ennek magyarázata feltehetően az, hogy a "divatkövetés"-kifejezésnek bizonyos esetekben pejoratív tartalma van: a legérintettebbek vallják be legkevésbé, hogy egy életformát pusztán emiatt tartanak vállalhatónak. Más oldalról az is igaz, hogy éppenséggel a fiatalabb korosztály kerül gyakran olyan helyzetbe, amikor a házasság megkötését egyáltalán nem a divatkövetés vágya, hanem különböző objektív körülmények gátolják. Mindez nem változtat azonban azon, hogy a közgondolkodás számára ma még egyáltalán nem idegen az a feltevés, miszerint az élettársi kapcsolatok terjedését a divat, a modern életmódra való törekvés hozza magával.

Nem érdektelen megtudni, hogy az emberek mindennapi tapasztalatai, hiedelmei szerint mely csoportokban, rétegekben leggyakoribb élettársi kapcsolatok létesítése: házasságkötés előtt álló fiatalok, korábban már házasságban élet elváltak vagy özvegyek, vagy esetleg olyan különélő házaspárok körében, akiknek jogilag még nem sikerült elválniuk. Az előzőekkel összehangban a többség (50,2%) az elváltakra gondol, akik korábbi csalódásuk miatt nem mernek újra kockáztatni, s ezért a lazább együttélési formát választják. Az átlagosnál gyakoribb e vélemény az "érintettek", az elvált családi állapotú válaszadók körében (65%). Az özvegy családi állapotú válaszadóknál — nem meglepő módon — az vezet, hogy élettársi kapcsolatok leggyakrabban az idős korban egyedül maradt emberek között alakulnak ki. A családi állapot véleménybefolyásoló szerepét két körülmény is előidézheti. Egyrészt — nagy valószínűséggel — az azonos családi állapotú szűkebb környezetben, baráti körben tapasztalt általánosítása, másrészt az egyéni élethelyzet kivetítése. A válaszadóknak mindössze egynekede említette, hogy a törvény által nem szentesített együttélés elsősorban a házasságkötés előtt álló fiatalok körében népszerű életforma.

2. Mi a javasolható életforma a házasságkötés előtt álló fiatalok számára?

Nyugat-Európában a házasságkötés nélküli együttélés elsősorban a fiatal párok körében terjedt el nagyobb intenzitással. Az egyes országokban végzett és publikált empirikus felvételek adatai azonban arról tanúskodnak, hogy ez az együttélési forma inkább a próbaházasság funkcióját tölti be, nem jelent tehát a házasságkötés teljes elutasításaként egy véglegesen választott életformát. A fiatal korban létesített élettársi kapcsolatok túlnyomó többsége viszonylag rövid idő — egy-három év — elteltével házasságkötéssel legitimálódik, további hányaduknál az együttélés felbomlik, s viszonylag alacsony az olyan párok aránya, akik véglegesen a nem törvényesített együttélési forma mellett döntenek.

Arra vonatkozóan nincsenek megbízható adataink, hogy hazánkban milyen mértékben terjed el a fiatalok körében a próbaházasság gyakorlata. Valószínű azonban, hogy korántsem olyan gyakori, mint a nyugat-, vagy észak-európai országok többségében. Ezt a feltételezést nemcsak a mindennapi élet tapasztalatai támasztják alá, de a rossz lakáshelyzettel kapcsolatos, általánosan ismert, objektív adatok is. Magyarországon egy fiatal pár esetében nem csupán elhatározás kérdése, hogy közös lakásba költöznek-e, hiszen önálló lakás megteremtése, biztosítása a házasságot kötött fiatalok számára is hosszú időt, gyakran éveket igényel. A lakáshelyzet objektív oldalról emeli gátat a fiatalkori élettársi kapcsolatok elterjedésének,

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

szubjektív oldalról pedig a magyar társadalom — nyugat-európaihoz viszonyítva — kétségtelenül konzervatívabb, hagyományosabb családfelfogása, életszemlélete is ebbe az irányba hat. Kétségtelen azonban, hogy a házasságkötés nélküli együttélések elfogadásában, megítélésében a társadalom egyre toleránsabbnak tűnik. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy a házasságkötés előtti együttélést ma az emberek közel fele a fiatalok számára egyenesen ajánlott életformának gondolja. A kérdezettek ugyanis választhattak: milyen életformát tanácsolnának a házasságot még nem kötött, fiatal férfiaknak és nőknek; együttélés nélküli függetlenséget, élettársi kapcsolatot a házasság kizárásával, próbaházasságot majd ezt követő házasságkötést, vagy pedig házasságkötést megelőző együttélés nélkül. Az erről alkotott vélemények a következőképpen oszlottak meg:

(százalékban)

Javasolt életforma	Fiatal férfiak	Fiatal nők
	számára	
Egyedül éljen	2,7	2,5
Csak élettársi kapcsolat	5,9	5,9
Együttélés után házasságkötés	47,4	46,8
Házasságkötés előző együttélés nélkül	41,4	42,4
Egyéb	1,1	1,3
Nem tudja	1,5	1,3
Összesen	100,0	100,0

Az adatokból kitűnik, hogy a közvélemény egyértelműen házasságpárti, még akkor is, ha ezen belül erősen megoszlanak a vélemények aközött; együtt éljen-e a fiatal pár valamennyi ideig már a házasságkötés előtt is vagy sem. Csak töredéknyi azok száma, akik az egyedül élésre, esetleg a házasságkötést perspektívában sem tervező együttélésre, kizárólag élettársi kapcsolatra szavaznak.

Számunkra is meglepő volt, hogy az ajánlott életforma tekintetében a közgondolkodás nem tesz különbséget a nemek között; az emberek szinte százalékpontra ugyanazt az életformát tartják kívánatosnak, illetve helytelennek a férfiak és a nők részére. A férfiak és nők egységes, "emancipált" megítélése nem csak általában (a fő átlagok tekintetében) igaz, hanem a vélemények demográfiai változók mentén történő elemzése is ezt támasztja alá. Jelentős különbségek vannak például a válaszadók iskolai végzettsége szerint. A középiskolát, egyetemet, főiskolát végzettek az átlagosnál jóval nagyobb arányban támogatják a próbaházasságot, a házasságkötés előtti együttélést, míg nyolc általánosnál kevesebbet végzettek inkább az együttélés nélküli házasságkötést preferálják. Ezek a különbségek mind a férfiak, mind a nők számára javasolt életforma esetében egyformán alakulnak. (Az alacsony iskolázottak 68%-a az előzetes együttélést mellőző házasságkötést, a magasan iskolázottak 68–69 százaléka az együttélés utáni házasságkötést tartaná kívánatosnak mind a férfiak, mind a nők esetében.)

A véleményeket differenciálja a válaszadók életkora és családi állapota is. A 30 évesnél fiatalabbak az átlagosnál számottevően nagyobb arányban értenek egyet a házasságkötés nélküli élettársi kapcsolat létesítésével, s túlnyomó többségük helyesnek tartja, ha a fiatalok hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélés után kötnek csak házasságot. A próbaházasság gondolatát nem csak a legfiatalabb korosztály, de a középkorúak (a 45 éves korig bezárólag) is az átlagosnál

nagyobb mértékben támogatják. Az idősebbek — értelemszerűen — inkább az azonnali, a megelőző együttélés nélküli házasságkötést tartják ideális életformának.

A vélemények családi állapot szerinti eltérései azt bizonyítják; a saját élet problémái, pozitív vagy negatív tapasztalatai, az "önigazolásra" törekvés nem hatástalan arra sem, hogy az érintettek másoknak milyen tanácsokat adnának. A házasságban élők inkább az azonnali házasságkötést, az elváltak pedig a próbaházasság fontosságát hangsúlyozzák. Hasonló a véleményeltérés az özvegyek valamint a nőtlének/hajadonok között, ám ezt elsősorban e két csoport eltérő korösszetétele magyarázza.

A városokban és a községekben lakó válaszadók véleménymegoszlásai nem térnek el az egész mintában tapasztalttól. Ez alól egyedül a főváros jelent kivételt: a budapestiek lényegesen jobban preferálják a házasságkötés előtti együttélést, mint a vidéki lakosság. Ezt elemzésünk szerint a településtípusok életkor-, iskolai végzettség-, családi állapot szerinti, mintabeli összetételének különbségei azonban nem magyarázzák, így arra gondolhatunk, hogy a fővárosi lakosság általában is nagyobb hajlandóságot mutathat a modernebb életfelfogás elfogadása iránt, mint a vidékiek.

3. A házasságon kívül született gyermek helyzete

Magyarországon a házasságon kívüli születések aránya az utóbbi években bizonyos mértékű emelkedést mutat, de az 1990. évi 13%-os arány európai viszonylatban még mindig közepesnek, vagy alacsonynak nevezhető. Nem rendelkezünk statisztikai adatokkal arról, hogy a jogilag házasságon kívülinek tekinthető szülések milyen arányban származnak egyedülálló anyától és milyen arányban élettársi kapcsolatban együttélő szülőktől. A házasságkötés nélküli együttélések előfordulási gyakoriságának és a házasságon kívüli születések arányának egyidejű emelkedése azonban arra utal, hogy a két népesedési jelenség között ok-okozati kapcsolat van, vagyis az ún. illegitim szülések növekvő arányban származnak élettársi kapcsolatból. A népmozgalmi adatok alapján a társadalom népesedési magatartása úgy jellemezhető, hogy jóllehet egyértelműen preferálja a legalizált házassági kapcsolatból származó gyermekvállalást, növekvő mértékben fogadja el, tolerálja a nem törvényesített kapcsolatokról származó születéseket is.

Kérdés, hogy a változást mutató társadalmi gyakorlat milyen mértékben találkozik a közvélemény egyetértésével, milyen mértékben tartják fontosnak az emberek, hogy a gyermek jogilag is rendezett kapcsolatból, házasságból szülessen meg, vagy elfogadhatónak tartják-e az élettársi kapcsolatból történő gyermekvállalást is. Az alternatívák közötti választások a következőképpen oszlottak meg:

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

*"Ha egy élettársi kapcsolatban élő nő terhes lesz és szülni szeretne,
mi a helyes megoldás?"*

(A vélemények megoszlása családi állapot szerint)

(százalékban)

Vélemények	Családi állapot				
	Nőtlen	Házas	Elvált	Özvegy	Összesen
Amint terhes lesz kössenek házasságot	43,8	63,6	42,4	78,8	62,1
Legalább közvetlenül a gyermek megszületése után kössenek házasságot	16,2	14,2	22,0	12,7	14,7
Nem fontos házasságot kötni, mindegy, hogy egy gyermek házasságból vagy élettársi kapcsolatból származik-e	38,1	20,8	32,2	5,9	21,5
Nem tudja	1,9	1,4	3,4	2,5	1,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A megkérdezettek túlnyomó többsége közel 80%-a tehát fontosnak tartja, hogy a megszületett gyermek jogilag is szilárd alapokon nyugvó párkapcsolatba, házasságba kerüljön. Ezen belül a többség a házasság megkötését még a gyermek megszületése előtt tartja szükségesnek. E tradicionális, a statisztikai adatok alapján is alátámasztható gyermekvállalási magatartással megegyező vélemények mellett azonban érzékelhetően jelen van egy meglehetősen liberálisan gondolkozó csoport, amely lényegtelennek tartja a gyermek helyzete szempontjából, hogy megkötött házasságból, vagy élettársi kapcsolatból származva jön-e a világra. E csoport ugyan kisebbséget képvisel, 21,5 százalékos arányuk azonban nem elhanyagolható. Az átlagosnál gyakoribb ez a vélemény az "érintettek" — az élettársi kapcsolatban élők — valamint a nőtlenek, hajadonok és elváltak körében.

Véleményeltérések mutathatók ki a kérdezettek vallásossága, Istenhez fűződő viszonya alapján is¹. Az önmagukat vallásosnak, istenhívőnek minősítő emberek az átlagost jelentősen meghaladó arányban értenek egyet azzal, hogy a bekövetkezett terhesség esetén az élettársi kapcsolatot rendezni, legalizálni kell. Az Isten létét el nem fogadók ezt a véleményt nagyobb arányban vetik el, s inkább az élettársi kapcsolatból történő gyermekvállalás elfogadása, azonos megítélés mellett foglalnak állást.

4. Előítéletek

Érdeklődésünket kiterjesztettük arra: élnek-e közgondolkodásban bizonyosfajta előítéletek az élettársi kapcsolatokkal szemben, s ha igen, akkor milyen tartalmak köré tömörülnek, továbbá a lakosság mely rétegei, csoportjai, amelyek ezeket hordozzák. Más oldalról: kik azok, akik kisebb-nagyobb mértékben elfogadják, sőt akár egyenesen pártfogolják a házasságkötés mellőzését és élettársi kapcsolattal történő helyettesítését.

Az előítéletek vizsgálatára azt a módszert választottuk, hogy a megkérdezettek számára 12 állítást fogalmaztunk meg. Ezek az élettársi kapcsolatra, mint életformára vonatkozó pozitív

¹A vallásosságra, istenhítre vonatkozó kérdőívkérdés szövege és az arra adott válaszok mintabeli megoszlása a Mellékletben található.

és negatív értékítéleteket egyaránt tartalmaztak. Összeállításukban segítségünkre voltak a mindennapi kommunikációban gyakorta előforduló, közhelyszerű megállapítások, amelyek olykor a tömegkommunikációban (pl. riportban, olvasói levelekben, hozzászólásokban) is hangot kapnak, de korábbi közvélemény-kutatási tapasztalataink is, amelyek már foglalkoztak az élettársi kapcsolat megítélésének egy-egy elemével.

A kérdezettek feladata az volt, hogy minden egyes állítás esetében döntsék el: milyen mértékben értenek azzal egyet, illetve milyen mértékben vetik el. Ezt — az iskolai osztályozás analógiájára — osztályzatokkal kellett kifejezniük, amelynek során a "teljes mértékben egyetért" választ 5-ös, az "egyáltalán nem ért egyet" választ pedig 1-es osztályzattal jelölhették meg.

A következőkben bemutatjuk a kérdőívben szereplő állítások listáját és a reájuk adott osztályzatok százalékos megoszlását. (Az állításokat nem abban a sorrendben közöljük, ahogyan azok a kérdőívben szerepeltek, hanem a velük való egyetértés csökkenő sorrendjében.) Az osztályzatokból átlagokat számítottunk, ezt a táblázat utolsó oszlopa tartalmazza. A könnyebb értelmezés érdekében még egy mutatót számítottunk: az osztályzatokat egy 0-tól 100-ig terjedő skálára számítottuk át. (Ennek értelmezése: ha mindenki ötöst adna egy állításra, akkor a mutató értéke 100 lenne, ha mindenki egyest adna, akkor 0, ha mindenki hármast, akkor 50 stb.) Az ennek alapján kialakult rangsor-értékeket a táblázat ugyancsak tartalmazza.

(százalékban)

Állítások	Rangsor	Teljes				Egyál-	Nem	Össze-	Átlag
		mértékben				talán			
		egyért	15/	14/	13/	12/	11/		
Anyagilag mindkét fél számára biztonságosabb, ha házasságban élnek, nem pedig élettársi kapcsolatban	70,1	49,1	13,3	15,1	4,1	13,7	4,3	100,0	3,79
Az élettársi kapcsolatból született gyermekek bizonytalanabbak szüleik tartós gondoskodását tekintve, mint a házasságból származók	65,2	39,6	15,0	18,5	6,2	15,2	5,6	100,0	3,60
Az lenne a helyes, ha az élettársi kapcsolatot ugyanúgy védenék a törvények, jogszabályok, mint a házasságot	62,0	38,5	12,6	17,2	8,7	17,8	5,3	100,0	3,42
Az óvodában, iskolában a nevelők nem nézik jó szemmel azt a gyereket, akinek a szülei nem élnek házasságban	52,4	23,2	14,2	20,1	8,1	21,7	11,9	100,0	3,10
Ma az élettársi kapcsolat jobban megfelel az emberek igényeinek, mert nem jogszabályok, hanem az érzelmek kötik össze őket	51,2	21,7	14,1	24,8	11,6	21,2	6,6	100,0	3,04
Sok fiatal azért él élettársi kapcsolatban, hogy kibújhasson a felelősség alól	47,8	22,7	12,8	25,3	10,8	22,4	6,0	100,0	3,03
Az élettársi kapcsolatok nem tudják úgy kielégíteni az emberek érzelmi igényeit, mint a házasság	43,8	23,2	11,8	15,2	10,2	33,3	6,6	100,0	2,72
A társadalom szempontjából mindegy, hogy az emberek házasságot kötnek, vagy pedig élettársi kapcsolatban élnek	37,7	17,6	7,8	20,2	10,8	39,7	3,9	100,0	2,50
Ha már egyszer elvált valaki, helyesebb, ha nem próbálkozik újra házassággal, hanem az élettársi kapcsolatot választja	37,2	13,8	10,2	24,3	13,2	32,5	6,1	100,0	2,43
Az, hogy egy férfi és egy nő együtt él házasságkötés nélkül, erkölcsileg nem elfogadható	35,6	16,5	8,3	18,2	10,1	43,6	3,3	100,0	2,42
Egy férfi és egy nő akkor lehet csak anyagilag független egymástól, ha nem kötnek házasságot, hanem élettársi kapcsolatban élnek	34,7	13,6	8,8	19,3	10,4	41,4	6,5	100,0	2,39
Ma már a gyermekek számára mindegy, hogy szüleik házasságot kötöttek-e vagy élettársi kapcsolatban élnek	24,5	10,4	5,1	13,8	11,3	55,3	4,1	100,0	2,02

Áttekintve a táblázatot a következő megjegyzéseket szükséges megtenni:

- Egy-egy kérdésben erősen megoszlik a közvélemény (az ötös és egyes osztályzatok aránya nagyjából azonos). Ez azoknál a problémáknál jelentkezik, ahol a véleményalkotás mögött eltérő közvetlen tapasztalatok, vagy eltérő erkölcsi megítélések állnak. Az előző esetre példa az 5. állítás ("az élettársi kapcsolat jobban megfelel a mai igényeknek..."), az utóbbira pedig a 6. állítás ("...a fiatalok kibújnak a felelősség alól..."). Ha a véleményeket inkább az eltérő tapasztalatok osztják meg, az kevésbé kötődik valamely társadalmi-demográfiai változóhoz, valójában tehát a közvélemény az adott kérdésben bimodálisnak nevezhető. Ám ha erkölcsi szempontok differenciálják a véleményeket, akkor a válaszok társadalmi-demográfiai változók szerinti alakulásában szignifikáns különbségek vannak. (Pl. a fiatalok és az öregek, hívők és nem hívők, iskolázatlanok és magasán iskolázottak között.)
- Megfigyelhető, hogy a válaszadók kevésbé éltek az ötfokú osztályozás lehetőségével: a "teljes mértékben egyetért" (ötös) és az "egyáltalán nem ért egyet (egyes) értékelést szívesebben választották, mint a négyes ("inkább egyetért") vagy kettes ("inkább nem ért egyet") osztályzatokat. Ugyanakkor feltűnően magas — esetenként a válaszok egyötödét-egynegyedét is eléri — a közepes osztályzatok aránya. Ez utóbbi különböző jelenségekre utalhat: egy-egy állítás esetében mutathatja azt, hogy az adott probléma tisztázatlan a közgondolkodásban, nem alakultak ki normatívák sem annak elfogadása, sem elvetése tekintetében, de véleménynélküliséget, burkolt válaszmegtagadást is kifejezhet. (Ilyenek lehetnek a "részben", "is-is", "ilyenek is — olyanok is vannak" válaszok stb.) Megjegyzendő, hogy "nem tudja" választ a kérdezők csak akkor jelölhettek, ha a megkérdezett személy kifejezetten ezt a választ adta. Mindezek alapján úgy találtuk, hogy a lakosságnak van egy nem lekicsinyelendő, mintegy egyötödöt kitevő hányada, amely meglehetősen közömbös az élettársi kapcsolat problematikája, az "élettársi kapcsolat kontra házasság" alternatívája iránt. Nagyobb részük azonban nagyon is határozott, szinte szélsőségesnek mondható véleménnyel rendelkezik e problémáról, s mint a táblázat adataiból leolvasható, esetenként a pártoló vagy ellenző attitűdök aránya a felnőtt lakosság 40—50 százalékát is eléri vagy meghaladja.

Általánosan megállapítható, hogy a lakosság meghatározó része ma már nem viseltetik negatív előítéletekkel a nem törvényes párkapcsolatok iránt, jóllehet a házasságkötésen alapuló életformát gyakorlatilag minden szempontból jobban preferálják. Legtöbbször — a lakosság közel fele — azzal értenek egyet "teljes mértékben", hogy a házasság anyagilag nagyobb biztonságot nyújt. (Közel ugyanekkora az aránya azoknak, akik elvetik azt az állítást, miszerint az élettársak anyagilag függetlenebbek egymástól, mint a házasfelek.) Ugyancsak többséget alkotnak, akik részben vagy teljesen elvetik azt a gondolatot: "...a társadalom számára mindegy, hogy élettársi vagy házassági kapcsolatban élne-e az emberek".

Mint azt már korábban is láttuk, különösen érzékeny a közvélemény az élettársi kapcsolatból származó gyermekek helyzetének mérlegelése iránt. E tekintetben mondhatni: többségi vélemény, hogy a gyermekek számára a házasság nagyobb biztonságot tudnak nyújtani, mint az élettársak; 60 százalék "teljesen" vagy "inkább" elveti azt az állítást, miszerint "a gyermekeknek mindegy, hogy szüleik törvényes vagy nem törvényes kapcsolatban vannak", s közel ugyanennyien gondolják, hogy a gyermekekről a házasság biztonságosabban

képesek gondoskodni. Már megosztottabbak a vélekedések, tapasztalatok a tekintetben, hogy vajon a gyermekintézményekben a nevelők miként kezelik az élettárs-szülők gyermekeit, ám itt is valamivel többen érzik úgy, hogy az ilyen gyerekek kevésbé élvezik nevelőik rokonszenvét.

Összhangban az előzőekben már bemutatott kérdésekkel, a közgondolkodásban tehát inkább a házasság-pártiság az uralkodó. Azt azonban nem lehet állítani, hogy az élettársi kapcsolatok létezését erkölcsileg ítélnék el az emberek, 50% feletti arányuk nem tudja magáévá tenni azt a nézetet, miszerint "az élettársi kapcsolat erkölcsileg nem elfogadható", kb. ugyanennyien vannak, akik helyeselnék, hogy a törvények ugyanúgy támogassák ezt az életformát, mint a törvény által szentesített kapcsolatokat.

A látszólag ambivalens vélemények kialakulásához bizonyára hozzájárul, hogy — mint említettük — az embereknek különböző tapasztalataik vannak az élettársakkal kapcsolatban. Környezetükben, közelebbi és távolabbi ismeretségi körükben vannak, lehetnek pozitív életvezetésű családok is, amelyekben a férfi és nő nem kötöttek házasságot, de lehetnek negatív példák is. (Ilyen tapasztalatokkal sokszor a tömegkommunikációs híradások, bűnügyi krónikák is adalékokat szolgáltatnak, amelyekben a deviáns cselekményekről szóló beszámolók szerint a szereplők élettársak.) Az eltérő tapasztalatoknak lehet a következménye, hogy olyan kérdésekben, mint pl. "kibújnak-e a felelősség alól a házasságkötést mellőző fiatalok", hogy "miként célszerűbb eljárniok az egyszer már kudarcot vallott, elvált férfiaknak és nőknek, ha újabb kapcsolatra találnak", hogy "érzelmileg lehet-e kielégítő az élettársi kapcsolat", hogy ez az életforma "jobban megfelel-e a mai igényeknek" — számottevően megoszlanak a vélemények.

Korábbi közvélemény-kutatásaink alkalmával tapasztalhattuk például, hogy a magányos, idősebb emberek közötti élettársi kapcsolatok kialakításáról az emberek megértőbben gondolkoznak, mint régebben. A fiatal generáció egzisztencia-teremtéssel, lakászerzéssel összefüggő nehézségeinek láttán — ami sokaknál késleltetheti a házasság megkötését — ugyancsak tapasztalható a környezet toleranciája a kötetlenebb párkapcsolatok iránt. Nem mindegy tehát, hogy ki milyen típusú, milyen okból létesült élettársi kapcsolatra gondolt, amikor a fenti állításokat osztályozta. Ez azonban már a közvélemény-kutatás módszereivel nem követhető.

A vélemények társadalmi-demográfiai változók szerinti differenciáit vizsgálva mégis található olyan különbségek, amelyek mögött bizonyosfajta előítéletesség húzódik meg. Ilyen hatása van például az életkornak, az iskolai végzettségnek és a válaszadók hívő/nem hívő — mivoltának; az idősebb életkorúak, az alacsonyabban iskolázottak, illetve a hívők az átlagosnál olykor jóval hajlamosabbak a törvényen kívüli párkapcsolatok elítélésére. Ezt az osztályzat-átlagok is elég jól kifejezik. Néhány példa erre:

	Osztályzat átlagok	
	7. Az élettársi kapcsolatok nem tudják úgy kielégíteni az emberek érzelmi igényeit, mint a házasság	9. Az, hogy egy férfi és egy nő együtt él házasságkötés nélkül, erkölcsileg nem elfogadható

Életkor

21—24 éves	2,32	1,73
25—29 éves	2,20	1,71
30—34 éves	2,51	1,99
35—39 éves	2,71	1,94
40—44 éves	2,33	2,13
45—59 éves	2,57	2,30
50—54 éves	3,17	2,71
55—59 éves	3,15	2,78
60 éves és idősebb	3,46	3,23

Iskolai végzettség

8 osztálynál kevesebb	3,63	3,36
8 osztály	2,95	2,58
Szakiskola	2,65	2,49
Középiskola	2,48	2,05
Egyetem, főiskola	2,42	1,91

Vallásosság

Nem hisz Istenben	2,43	2,33
Régebben hitt, most nem	2,52	1,90
Régebben nem hitt, most igen	2,62	2,57
Mindig hitt Istenben	3,46	2,77
Átlag	2,72	2,42

Hogy milyen családi relációk között élnek az emberek, ugyancsak differenciálja véleményeket. Különösen így van ez olyan témakörök esetében, amelyek saját helyzetüket, saját jelenlegi (vagy múltbeli vagy jövőbeli) családi relációikat közelebbről is érintik. Ezt az összefüggést érhetjük tetten a vélemények családi állapot és gyermekszám szerinti megoszlásait vizsgálva, továbbá aszerint, hogy a megkérdezett élettársi kapcsolatban él-e vagy sem. Mintánkban az élettársi kapcsolatban élők száma természetesen elég csekély, a vélemények átlagtól való eltérései mégis sejtetik azt az összefüggést, hogy az élettársak saját helyzetüket az átlagtól eltérő módon értékelik. Ismét az átlag-osztályzatokkal kifejezve ennek példái:

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

	Osztályzat átlag		
	2. Az élettársi kapcsolatból született gyermekek bizonytalanabbak szülei tartós gondoskodását tekintve, mint a házasságból származók	12. Ma már a gyermekek számára mindegy, hogy szülei házasságot kötöttek-e, vagy élettársi kapcsolatban élnek	3. Az lenne a helyes, ha az élettársi kapcsolatot ugyanúgy védenék a törvények, mint a házasságot

Családi állapot

Nőtlen, hajadon	2,91	2,58	4,00
Házas	3,71	1,94	3,38
Elvált	2,85	2,23	3,78
Özvegy	3,88	1,71	3,26

Gyermekszám

0	3,27	2,30	3,94
1	3,61	1,89	3,36
2	3,63	1,99	3,39
3	3,77	1,85	3,48
4 vagy több	4,06	2,04	3,58

Élettárs

Van	2,58	2,79	4,21
Nincs	3,65	1,96	3,44
Átlag	3,60	2,02	3,48

A válaszadók neme és lakóhely (település) szerinti hovatartozása ezúttal is csak kevésbé osztotta meg a véleményeket. Valószínűleg nem áll messze az igazságtól, hogy az élettársi kapcsolatok megítélésében tapasztalható nézetkülönbségek mindenekelőtt a lakosság eltérő kulturális szintjével, továbbá konkrét családi relációival hozhatók összefüggésbe.

A feldolgozás következő lépéseként arra szeretnénk volna választ kapni, hogy az előzőekben ismertetett tizenként állítás, illetve az emberek ezekkel kapcsolatos véleményei milyen struktúrával jellemezhetőek és mennyire felel ez meg előzetes elvárásunknak. Erre bizonyos fokig választ kaphatunk, ha azt vizsgáljuk meg: vannak-e olyan témakörök, amelyeket — akár egyetértőleg, akár elutasítóan — rendre egymás mellett választanak ki az emberek (amelyek tehát egymással szoros korrelációs kapcsolatban állnak), míg ugyanakkor más témakörök (pl. a "nem tudja" válasz formájában) rendre kiesnek a válaszadók pozitív vagy negatív érdeklődési köréből.

Meg kell jegyezni, hogy a vélemények ilyen összefüggésben történő elemezése csak bizonyosfajta korlátok között lehet érvényes. E korlátokat főképp az jelenti, hogy a vélemények vizsgálatát szolgáló, előre megfogalmazott állítások száma — a kérdezés lehetőségei, a kérdőív terjedelme és számos más ok miatt — véges; nem állítható tehát, hogy azok az élettársi kapcsolat megítélésére vonatkozó, a közgondolkodásban napjainkban élő valamennyi lehetséges véleményelemet magukban foglalják. Mégis számítottunk arra, hogy a gondolkodásmód néhány strukturális sajátosságát — legalábbis tendenciaszerűen — e korlátok mellett is tetten érhetjük.

Az elemzés módszerül a főkomponens-elemzést választottuk. Ennek eredménye egy két faktorból álló struktúra, ahol a két faktor a vélemények szóródásának 43,3%-át magyarázta.

Az első faktor, amely az össz-variancia 23,6%-át magyarázza, a "Biztonság-faktor". Olyan vélemény típust fog be, amely az élettársi kapcsolatot elsősorban abból a szempontból mérlegeli: vajon nyújt-e ez az életforma akkora erkölcsi, érzelmi, anyagi biztonságot a családtagoknak (szülőknek, gyerekeknek), mint a házasság. A faktor score-ok érték-sorrendjében ebbe tartoznak a 2., 1., 10., 6., 7. és 4. sz. állítások. Van tehát a közgondolkodásnak egy olyan mezőnye, amely az élettársi kapcsolatokat kizárólag abból a szempontból mérlegeli, hogy azok kellő biztonságot nyújtanak-e a belőlük származó gyermekeknek, anyagilag nyújtanak-e akkora biztonságot, mint a házasság, erkölcsileg elfogadhatóak-e, a fiatalok tudják-e felelősséggel vállalni az ilyen kapcsolatot, érzelmileg kielégítőek-e, a környezet elfogadja-e azokat (pl. a gyermekintézmények miként kezelik az élettársi kapcsolatból származó gyermekeket.) A faktor természetesen magában foglalja az e problémákra adott pozitív és negatív reagálásokat egyaránt, tehát mindazokat, amelyek e szempontokból az élettársi kapcsolatot a házassággal azonos, vagy közel azonos értékűnek tekintik, s azokat is, amelyek e törvényen kívüli életformának inkább a hátrányait, kevésbé biztonságos voltát hangsúlyozzák. Fő jellegzetesség, hogy ez a megközelítésmód a közgondolkodásban elkülönül, és kevésbé érzékeny olyan problémák iránt, amelyek tényként tudomásul véve az élettársi kapcsolat, mint életforma létezését, terjedését, ennek inkább jogi vonatkozásait, társadalmi összefüggéseit helyezik a figyelem középpontjába.

A második faktor az össz-variancia 19,7%-át magyarázza, és a "magánélet-társadalom viszonya" áll a centrumában. A faktor score-ok érték-sorrendjében a 12., 2., 5., 8., 9. és 11. sz. állítások tartoznak ide. A gondolkodásmódnak tehát egy olyan, elkülönülő területéről van szó, amelyben a fő problémákat ezek jelentik: a gyermekek, avagy pedig a társadalom számára vajon mindegy-e ma már, hogy a szülők törvényes vagy törvényen kívüli kapcsolatban élnek; nem jelent-e vajon inkább előnyt az, hogy ez az életforma mindvégig "szabad elhatározáson" alapul, nem pedig a törvény őrökös szigorán; jogosult lenne-e ugyanúgy védeni a törvényekkel az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot; aki egyszer már csalódott (elvált), nem jár-e jobban, ha következő kapcsolatát nem terheli a törvény súlyával; nem célszerűbb-e egy férfinak és nőnek anyagilag egymástól függetlennek maradni élettársi kapcsolat formájában, semmint házasságra lépni. A faktor egyik pólusán azok a nézetek tömörülnek, amelyek mindezen kérdésekre az élettársi életforma terjedését elfogadó, iránta toleranciát érző, s annak törvényes támogatását igénylő attitűdökkel reagálnak, míg a másik pólust azok a megítélés módok teszik ki, melyek szerint a társadalom számára nem kívánatos az élettársi életforma terjedése, s ezért törvényes támogatása sem lenne szerencsés. E gondolkodásmód kevésbé, vagy egyáltalán nem érzékeny olyan problémák iránt, hogy vajon a privát szférán belüli érzelmi, erkölcsi biztonság szempontjából képes-e az élettársi kapcsolat azt nyújtani az érintetteknek, amit a törvény által szentesített kapcsolat.

Ami az első, a Biztonság-faktort illeti, annak elkülönülése nem okozott számunkra meglepetést. Szinte magától értetődőnek tarthatjuk — s a mindennapi életben is tapasztalhatjuk —, hogy létezik olyan gondolkodásmód, amely a problémákat kizárólag a privát szféra, a magánélet szempontjából mérlegeli. Érthető tehát, hogy ez teljesen különálló, önálló aspektusává válik egy újfajta, terjedőben lévő családi életforma megítélésének is.

Némiképp más a helyzet a második faktorról, amelynek középpontjában a magánélet-társadalom viszonya áll. Az önmagában elég természetes, hogy ennek a nem törvényes családi életformának előnyeit és hátrányait a társadalmi összefüggések, hatások szempontjából (is) mérlegelik az emberek. Ami a meglepő, az ennek önálló faktorként történő elkülönülése. Egyfajta pragmatikus megközelítésmód ez, amely kevéssé vagy egyáltalán nem érzékeny a problémák érzelmi vagy erkölcsi vonatkozásai iránt, még akkor sem — s önálló faktorként való megjelenése ezért is érdekes — ha éppenséggel a magánélet, a privát szféra területéről van szó. Az egyén szempontjait csupán abból a nézőpontból tartja figyelemre méltónak, hogy vajon mikor tudja az ember jobban megőrizni önállóságát, anyagi függetlenségét, mint ha arra gondolna: az, hogy milyen az élettársi kapcsolat minősége, a partnerek közötti kapcsolat (a házassághoz képest), az kinek-kinek a magánügye és saját kockázata. Nagy súlyt helyez azonban a társadalmi hatásokra, s arra, hogy — ha már létezik ez az életforma — a társadalom mit is kezdjen velük.

Összefoglalóan az élettársi kapcsolatokról kialakult előítéletek vizsgálata alapján a következők állapíthatók meg:

A mai magyar közgondolkodásra egyáltalán nem jellemző, hogy az élettársi kapcsolatokat erkölcsileg elítélnék, a törvények által nem szentesített együttéléseket felelőtlenségnek tartanák. Még akkor is így van ez, ha a felnőtt lakosság túlnyomó többsége nem ezt, hanem a házasságkötést választja. A többség éppenséggel jogosultnak érzi, hogy a törvények és jogszabályok ugyanolyan támogatásban részesítsék az élettársi kapcsolatra épülő családokat is, mint a házasságon alapulókat. Bizonyosfajta előítéletek megléte azonban mégis tetten érhető, s ez elemzéseink szerint mindenekelőtt az eltérő kulturális szint függvénye: az idősebb korúak, az alacsonyan iskolázottak és a legbuzgóbb hívők között elég gyakori, hogy erkölcsileg elfogadhatatlannak tartják a házasságkötés nélküli párkapcsolatokat. Kevésbé elnézőek az emberek, ha a gyermekek szempontját mérlegelik. A gyermekek számára korántsem gondolják egyenértékűnek, ha szüleik nem házasságban élnek együtt, részben azért, mert a gyermekintézményekben a nevelők nem mindig nézik jó szemmel, ha a szülők nem házasok.

Jól elkülöníthető kétfajta gondolkodásmód. Az egyik típus az élettársi kapcsolatokat kizárólag az érintett felek magánéletének biztonsága szempontjából mérlegeli. De létezik egy olyan, praktikus-pragmatikus megközelítésmód is, amely az élettársi kapcsolatoknak inkább társadalmi összefüggéseit, hatásait tartja fontosnak. Bármelyik alapállásból is mondanak ítéletet az emberek, az magában foglalhat pártoló és ellenző attitűdöket. Az azonban nem kétséges, hogy ma Magyarországon a közgondolkodás, a környezet megítélése nem emel különösebb gátakat az élettársi kapcsolat, mint életforma további terjedése elé.

MELLÉKLET

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

A minta összetétele

(százalékban)

N= 1000 fő

1. Nem	
Férfi	43,0
Nő	57,0
Összesen	100,0
2. Korcsoport	
21—24 éves	6,3
25—29 éves	10,8
30—34 éves	8,4
35—39 éves	10,8
40—44 éves	10,0
45—49 éves	9,0
50—54 éves	8,7
55—59 éves	11,2
60 éves és idősebb	24,8
Összesen	100,0
3. Családi állapot	
Nőtlen, hajadon	10,5
Házass	71,5
Elvált	5,9
Özvegy	12,0
Összesen	100,0
4. Élettárs	
Van	3,8
Nincs	96,2
Összesen	100,0
5. Élete folyamán hány gyermeke született?	
0	6,9
1	26,0
2	44,7
3	14,7
4	4,4
5	1,3
6 vagy több	1,7
Összesen	100,0
6. Legmagasabb iskolai végzettség	
8-nál kevesebb osztály	16,8
8 osztály	27,9
Szakiskola	21,7
Középiskola	23,8
Egyetem, főiskola	9,8
Összesen	100,0

7. Foglalkozás²	
Szakmunkás	27,9
Betanított munkás	22,4
Segédmunkás	11,3
Vezető	13,9
Értelmiségi	6,0
Egyéb szellemi	12,4
Kisiparos, gazda	4,7
Munkanélküli	1,5
Összesen	100,0
8. Település	
Budapest	20,7
Városok	35,1
Községek	44,2
Összesen	100,0
9. Mi jellemzi az Ön Istennel kapcsolatos hitét?	
Nem hiszek Istenben és nem is hittem soha	21,0
Most nem hiszek Istenben, de régebben hittem	12,6
Most hiszek Istenben, de régebben nem hittem	7,4
Hiszek Istenben, és mindig is hittem	53,4
Nem tudja	5,5
Összesen	100,0

²Aktív dolgozók és nyugdíjasok (előző foglalkozásuk alapján), N = 924.

*Faktorsúlyok táblázata
(Főkomponens-analízis varimax rotálással)*

Az állítások sorszáma	1. faktor ("Biztonság")	2. faktor ("Magánélet-társadalom viszonya")
2.	0,70662	
1.	0,68963	
10.	0,67644	
6.	0,65939	
7.	0,63386	
4.	0,48127	
12.		0,67912
3.		0,66814
5.		0,62401
8.		0,62219
9.		0,59676
11.	(0,38767)	0,50151

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népsségelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok.
A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása.
Pécs, 1984. április 25-26.
26. A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880-2050.
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.
30. Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. A népesedéspolitikai; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi szemináriuma Budapest,
1986. október 14-15.
32. Serdülőkorú terheségek társadalmi-demográfiai vonatkozása.
33. Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest,
1987. január 28.
35. A családok és háztartások előreszámítása, 1986-2021.

1989.

36. A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitaülése Budapest,
1988. június 2.
38. Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről - 1989.

1991.

39. Abortuszkérdés Magyarországon - 1991.
40. Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási
program általános ismertetése.)
41. Sokgyermekes családok.

1992.

42. A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.